

Univerzita Hradec Králové

Filozofická fakulta

Katedra archeologie

Kritická analýza rytiny obléhání Hradce Králové roku 1640

Bakalářská práce

Autor: Jakub Hurt

Studijní program: B7109 Archeologie

Studijní obor: Archeologie

Forma studia: prezenční

Vedoucí práce: Prof. PhDr. Václav Matoušek, CSc.

Hradec Králové, 2017

Zadání bakalářské práce

Autor: Jakub Hurt

Studium: F14BP0201

Studijní program: B7109 Archeologie

Studijní obor: Archeologie

Název bakalářské práce: **Kritická analýza rytiny obléhání Hradce Králové roku 1640**

Název bakalářské práce AJ: Critical analysis of Besiege of Hradec Králové in 1640 engraving

Cíl, metody, literatura, předpoklady:

Cílem práce je na základě kombinace písemných a kartografických pramenů kriticky analyzovat vyobrazení Hradce Králové a jeho nejbližšího okolí na rytině obléhání města v roce 1640.

Fiedlerová, E. - Matoušek, V. 2012: Rytina obléhání Olomouce v letech 1643 - 1644 v díle Matthiase Meriana, Olomoucký archivní sborník 10, 54-72. Matoušek, V. - Soudná, T. - Zimová, R. 2010: Rytina Kolína z roku 1640 v díle Topographia Bohemiae, Moraviae et Silesiae, Archeologie ve středních Čechách 14, 915-927. Matoušek, V. - Šimek, J. - Altová, B. - Karlík, P. 2007: Pohled na zámek Brandýs nad Labem a opevnění švédského tábora v prostoru Staré Boleslavi z roku 1640 v díle M. Meriana, Historická geografie 34, 93-148. Drgáčová, Anna - Ikonografie dobývání Litoměřic z roku 1640. Anna Drgáčová. In: Polní opevnění od třicetileté války do roku 1945 : sborník Národního památkového ústavu, územního odborného pracoviště v Josefově / Jaroměř - Josefov : Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Josefově, 2010 s. 19-22. Matoušek, V. 2006: Třebel. Obraz krajiny s bitvou. Třebel. Das Landschaftsbild mit der Schlacht. Praha: Academia. Blažková, T. - Matoušek, V. 2011: Plány obléhání Brna v roce 1645 ve světle mezioborového studia, ASČ 15, 609-621. Blažková, T. - Matoušek, V. 2008: Plány obléhání města Tábora v době třicetileté války. Pläne von der Belagerung der Stadt Tábor in der Zeit des Dreissigjährigen krieges, Archeologie ve středních Čechách 12, 849-869. Matoušek, V. - Blažková, T. 2012: The image and reality of battlefields from the Thirty Year's War. A preliminary report on a project for the systematic study of engravings of the battlefields from the Thirty Year's War in the territory of the Czech Republic, Studies in Post-Medieval Archaeology 4, 269-288.

Garantující pracoviště: Katedra archeologie,
Filozofická fakulta

Vedoucí práce: prof. PhDr. Václav Matoušek, CSc.

Datum zadání závěrečné práce: 24.11.2014

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem tuto bakalářskou práci vypracoval pod vedením Prof. PhDr. Václava Matouška, CSc., samostatně a uvedl jsem všechny použité prameny a literaturu.

V Hradci Králové dne:

Podpis autora

Poděkování

Rád bych poděkoval panu Prof. PhDr. Václavu Matouškovi, CSc., za přínosné připomínky a cenné rady, trpělivost, čas a podporu při vedení mé bakalářské práce. Poděkování patří rovněž Mgr. Radku Bláhovi za pomoc i konzultace a Mgr. Naděždě Machkové Prajzové, Ph.D., za umožnění oskenování modelu Hradce Králové. Za poskytnutí materiálů děkuji Mgr. Pavlu Drnovskému. Dále bych chtěl poděkovat Michalu Brachovcovi za pomoc při realizaci 3D modelu Hradce Králové. Na závěr děkuji své rodině a blízkým za podporu při studiu.

Anotace:

HURT, JAKUB. *Kritická analýza rytiny obléhání Hradce Králové roku 1640.*

Hradec Králové: Filozofická fakulta, univerzita Hradec Králové, 2017, 83 str. Bakalářská práce. Bakalářská práce je zaměřena na kritickou analýzu rytiny obléhání Hradce Králové roku 1640. Cílem práce je na základě písemných a kartografických pramenů kriticky analyzovat vyobrazení Hradce Králové a jeho nejbližšího okolí. První část práce je zaměřena na seznámení s problematikou třicetileté války a jejího spojení s Hradcem Králové. Vymezuje problematiku vojenského konfliktu nejen v Čechách, ale i v Evropě. Druhá část práce se zabývá popisem, rozбором a kritickou analýzou rytiny obléhání Hradce Králové zhotovené dle předlohy císařského inženýra Carola Cappiho. Tato rytina byla následně porovnávána s jinými dobovými rytinami. Na základě získaných poznatků byl zhotoven 3D model dobového Hradce Králové.

Klíčová slova:

Archeologie, Hradec Králové, třicetiletá válka, rytina, kritika, analýza

Abstract:

HURT, JAKUB. Critical analys of besiege of Hradec Králové in 1640 engraving.

Hradec Králové: Philosophical Faculty, University of Hradec Králové, 2017, 83 pp.

The bachelor thesis is focused on the critical analysis of the glyptics that shows Hradec Kralove siege in 1640. The aim of the thesis is to critically analyze the pictures of Hradec Králové and its closest surroundings based on written and cartographic sources. The first part of the thesis is focused on the problems of the Thirty Years' War and its connection with Hradec Králové. It defines the issue of military conflict not only in Bohemia, but also in Europe. The second part deals with the description, analysis and critical analysis of the engraving engraving of Hradec Králové, made according to the design of the imperial engineer Carlo Cappy. This engraving was then compared to other period engravings. 3D model of the Hradec Králové was created on the basis of the acquired knowledge.

Key words:

Archeology, Hradec Králové, The Thirty Years' War, engraving, criticism, analysis

Obsah

Úvod.....	10
1. Švédská vojska na našem území.....	11
1.1. Situace před tažením do Čech.....	11
1.2. České tažení	14
1.3. Švédská defenzíva	18
2. Obléhání Hradce Králové.....	21
2.1. Situace před obsazením Hradce Králové švédskými vojsky.....	21
2.2. Obsazení Hradce Králové švédskými vojsky	21
2.3. Znovudobytí Hradce Králové císařským vojskem	22
2.4. Situace po osvobození Hradce Králové	23
3. Pevnostní architektura třicetileté války.....	25
3.1. První bastionové pevnosti.....	25
3.2. Novoitalská škola	26
3.3. Škola holandská	27
3.4. Pevnosti dle Sébastiena Le Prestre de Vauban	27
3.5. Budovy uvnitř pevností	28
3.6. Povinnosti obyvatel pevností	28
4. Rytina obléhání Hradce Králové	30
4.1. Zajímavosti situačního plánu.....	30
4.2. Popis opevnění.....	31
4.3. Civilní budovy a vodní toky	32
5. Kritika Cappiho situačního plánu rytiny obléhání Hradce Králové	34
5.1. Obecná charakteristika pramenů	34
5.2. Způsob vytváření vedut a plánů	35
5.3. Zobrazení ikonografických pramenů	35
5.4. Tendenční faktory	35
5.5. Problematika času.....	36
5.6. Zobrazení krajiny.....	36
5.7. Dramatizace událostí	36
5.8. Zobrazení dle vojenských inženýrů	36
5.9. Rytina obléhání Hradce Králové	37
5.9.1. Ikonografické zobrazení	37
5.9.2. Tendečnost Cappiho plánu	43

5.9.3.	Zobrazené události a jejich pořadí	43
5.9.4.	Zobrazení krajiny.....	44
5.10.	Prvky dramatičnosti	44
5.11.	Rytina obléhání Litoměřic	44
5.12.	Rytina obléhání Olomouce.....	46
5.13.	Rytina Kolína	48
5.14.	Plán obléhání Brna roku 1645.....	51
5.15.	Třebelské bojiště.....	53
5.16.	Porovnání rytin	56
6.	Opevnění Hradce Králové.....	58
6.1.	Vývoj opevnění Hradce Králové	58
6.2.	Brány a branky Hradce Králové	63
6.3.	Věže a bašty	65
7.	Městská zástavba Hradce Králové	68
8.	Hradecká předměstí	74
9.	Polygonální model osídlení a opevnění města Hradce Králové	79
10.	Závěr	80
11.	Seznam použité literatury	81
12.	Seznam obrázku a příloh	83

Seznam odborných termínů

Barbakán – Samostatná obranná stavba.

Bastion – Bašta pětiúhelníkového půdorysu.

Point cloud – shluk bodů v prostoru.

Polycount – Vyjádření počtu polygonů na scéně.

Kaponiere – Krytá komunikace napříč příkopem.

Kavaliere – Nástavba obdélníkového nebo oválného půdorysu, umístěná na povrchu Bastionu.

Vertex – Bod v trojrozměrném prostoru.

Úvod

V této bakalářské práci se budu zabývat kritickou analýzou rytiny obléhání Hradce Králové císařskou armádou, konkrétně zobrazením samotného města a jeho okolí. S problematikou vyobrazení válečných událostí třicetileté války souvisí i řada dalších faktorů, kterým se budeme dále podrobně věnovat. V první části textu představím analýzu vojensko-politické situace před rokem 1640, tedy popis vojenských akcí odehrávajících se v Evropě, které nějakým způsobem ovlivnily běh událostí. Tyto události vyústily v intervenci švédské armády na území Čech a Moravy. Dále se v této části zaměřuji na vojenské akce, které se odehrály na našem území.

Další kapitola se věnuje samotným obléháním Hradce Králové. Nejprve obléháním v roce 1639, během kterých švédská armáda Hradec Králové obsadila a přebudovala na pevnost. V této části popisuji znovudobytí Hradce Králové císařskou armádou v zimě roku 1640.

Třetí kapitola sleduje vývoj pevnostní architektury, tedy jak se v průběhu 16. a 17. století vyvíjely nejen jednotlivé obranné prvky, ale i celé pevnostní systémy. Zároveň se zabýváme nejznámějšími pevnostními školami a ukázkami jejich staveb.

Další část práce pak přináší samotný popis rytiny, kterou následně podrobím kritice. Rytina je zároveň porovnávána s jinými vybranými rytinami zobrazujícími bitvy třicetileté války uskutečněné na našem území. V této části se dále zaměřuji na opevnění Hradce Králové, podobu města uvnitř hradeb a podobu hradeckých předměstí. V poslední kapitole popisuji pracovní proces výroby počítačového modelu Hradce Králové z období třicetileté války.

1. Švédská vojska na našem území

1.1. Situace před tažením do Čech

Na evropském kontinentu probíhala v první polovině 17. století řada válečných událostí dnes souhrnně označovaných jako třicetiletá válka. Jednalo se o občanskou válku Svaté říše římské a boje o nadvládu nad Evropou, přičemž na jedné straně stáli Habsburkové, kteří vládli ve Španělsku a Rakousku, na straně druhé pak Francie a Švédsko. Tento konflikt měl zároveň charakter náboženského souboje mezi protestanty a katolíky. Za příčinu vypuknutí těchto válek lze označit snahy císařů Matyáše a Ferdinanda II. odstranit protestantství z Čech (*Grant 2005, 150*).

Období třicetileté války, do kterého spadají obě obléhání Hradce Králové, se nazývá francouzsko-švédská válka. Ne snad proto, že by se jednalo o válečný stav těchto dvou zemí, ale protože tato dvě království představovala hlavní vůdce protihabsburské koalice a hrála zásadní úlohu této poslední fáze třicetileté války.

Po zavraždění generála Valdštejna v Chebu se v tomto konfliktu odehrává mnoho důležitých změn. Na Valdštejnovo místo hlavního velitele císařské armády byl císařem Ferdinandem II. dosazen jeho syn Ferdinand III., který pak v září roku 1634 poráží švédská vojska v bitvě u Nordlingenu a zajímá švédského generála Gustava Karlssona Horna. Tato bitva znamenala pro španělsko-císařskou armádu významný úspěch, protože se jí tak otevřela cesta na sever a možnost obsadit důležitá místa na Rýně a Mohanu. Díky porážce švédských vojsk se rozpadla Heilbronnská liga protestantských říšských knížat a stavů. Sasko opustilo protihabsburskou koalici a kurfiřt Jan Jiří I. Saský uzavírá 30. května roku 1635 v Praze mír. Smlouva mezi Janem Jiřím I. Saským a císařem rušila restituční náboženský edikt z roku 1629 a zároveň přiznala Sasku lužické území. I když Habsburkové přišli o obojí Lužice, které byly odtrženy od českého státu, tímto ústupkem si pojistili saskou loajalitu a rovněž upevnili moc v říši (*Fukala 2005, 272; Polišenský 1970, 212*).

Porážka švédských vojsk v bitvě u Nordlingenu znamenala konec švédského vedení protihabsburského tábora v Německu. Vedení přechází do režie Francie a porážkou švédského spojence je Francie nucena otevřeně vstoupit do boje s Habsburky. Ukázalo se totiž, že Švédové nedokázali bojovat na dvou frontách, a to jak v Pobaltí, tak ve střední Evropě. Porážka tedy znamenala konec švédské převahy. Koncem dubna 1635 uzavírá Francie se Švédskem novou spojeneckou smlouvu a zároveň 19. května Francie vyhlásila válku Španělsku. V tuto chvíli vstupuje

třicetiletá válka do své nové etapy, charakteristické větší politickou aktivitou, která měla za následek rozsáhlou mezinárodní válku (*Fukala 2005, 272; Polišíenský 1970, 212*).

Následující období třicetileté války už se netýká pouze Německa a náboženského zápasu mezi protihabsburským blokem a blokem habsburským. Francie de facto vedená kardinálem Richelieu uzavřela spojení s Parmou, Modenou, Mantovou a Savojskem. Dalším důležitým spojencem Francie se stalo Nizozemí, které do protihabsburské koalice vstoupilo v důsledku rostoucí moci rakouských i španělských Habsburků, kteří upevňovali svoji dosavadní moc v Horním Porýní. Roli sehrála i jiná neméně podstatná záležitost, a to prodloužení polsko-švédského příměří, které mělo trvat 12 let. Tato politická dohoda znamenala, že švédské vojenské aktivity se přesouvají plně na německá území. Politická a diplomatická aktivita francouzských diplomatů ukázala, jak vážně hodlá Francie vést svůj boj s rakouskými a španělskými Habsburky. V únoru roku 1635 Francie uzavřela obrannou a útočnou alianci s Nizozemím, namířenou proti španělskému Nizozemí (*Fukala 2005, 272–273; Polišíenský 1970, 213–214*).

Ani habsburská strana nebyla pozadu v jednáních, která jí měla přinést válečné spojence. Prakticky ihned po bitvě u Nordlingenu vznikla liga katolických knížat, ustavující spojení s rakouskými a španělskými Habsburky. Španělská politická, zejména pak Gaspar de Guzmán, usilovali přenést válečné operace na Rýn, kde se měla španělská armáda aktivně zapojit v bojích proti Francii, ovšem španělská diplomacie odmítala svá vojska zapojit v boji proti Švédům. Gaspar de Guzmán přislíbil proti švédským silám pouze finanční pomoc. Na frontu proti Francii byli vysláni generálové Piccolomini a Gallas. Během ofenzivy se španělským jednotkám 16. srpna 1636 podařilo obsadit Corbie u Amiensu a záhy nato se Piccolominiho jednotky dostaly až do nitra Francie. Těmito vojenskými akcemi se španělsko-císařské armádě otevřela cesta na Paříž. Rakousko-španělským jednotkám se zde naskytla možnost, jak ukončit celou francouzskou kampaň. Těsně před tímto rozhodujícím tažením se nicméně projeví rozpor mezi rakouskou a španělskou generalitou, protože generál Werth chtěl postupovat na hlavní město, zatímco princ Tomáš František Savojsko-Carignanský měl opačný názor. Rozpor v generalitě zapříčinil pozdržení tažení, čehož využila francouzská armáda. Francouzská armáda přestala ustupovat a přešla do protiofenzivy. Generál Werth následně ustoupil do Hannegavska a generál Piccolomini ustupoval k Lutychu. Generálové se

v obavě obklíčení rozhodli ustupovat. Ani generálu Gallasovi se v Burgundsku nedařilo. Během obléhání pevnosti Saint-Jean-de-Losne byl zahrán na útek a tato porážka předznamenala vytlačení celé císařské armády z Pikardie. Další rána pro císařskou armádu přišla 4. října roku 1636, kdy švédská vojska vedená Johanem Banérem porazila císařsko-saskou armádu v bitvě u Wittstocku. V roce 1637 se Francouzům a Nizozemcům v bojích proti španělskému Nizozemí dařilo, a to do té míry, že dobytí španělského Nizozemí se zdálo na dosah ruky. I přes tyto vojenské úspěchy se Španělům povedlo udržet svou moc ve španělském Nizozemí (*Fukala 2005, 273–275; Polišínský 1970, 214–215*).

V polovině února 1637 umírá císař Ferdinand II. a na jeho místo nastupuje Ferdinand III. Navzdory stávající válečné situaci se císařští diplomaté snažili vyjednat separátní mír se Švédy. Všechny tyto snahy se nicméně minuly účinkem, protože 6. března roku 1638 Francie uzavřela v Hamburku další smlouvu se Švédskem. Zajišťovala větší válečnou spolupráci mezi Francií a Švédskem. Na tuto smlouvu reagovali císařští diplomaté snahou vytvořit proti Švédsku koalici s přispěním Dánska, Španělska, Polska, Anglie, císařských zemí a Braniborska. Naneštěstí se jejich snahy minuly účinkem, ve Francii byl totiž zatčen polský princ Jan Kazimír Vasa, který nabízel vojenské služby španělským i rakouským Habsburkům, a po jeho zatčení odmítl polský král Vladislav IV. vstoupit do koalice, Anglie od roku 1639 bojovala se Skotskem. Braniborský kurfiřt Vilém odmítl diverzní vpád do Litevska, protože jeho diplomatickým cílem bylo smíření Braniborska se Švédskem. Situace nebyla příznivá ani ve Španělsku, neboť Portugalci usilovali o samostatnost a v Lisabonu proběhl převrat. Kastilské vojsko v Katalánsku a politika vedená Španělskem vyvolávaly v tomto regionu napětí, které záhy přerostlo v povstání proti Habsburkům, podporované francouzským kardinálem Richelieu. A aby toho nebylo málo, španělské námořnictvo utrpělo roku 1639 dvě drtivé porážky (*Fukala 2005, 275–276*).

1.2. České tažení

Francouzsko-nizozemsko-švédská aliance se ukázala být více životaschopná než její habsburský oponent. Situaci na francouzské frontě pro tuto alianci lze označit za velmi příznivou.

Ze zimního basilejského tábora vyráží Bernard Savojsko-Výmarský se svými jednotkami a 3. března roku 1637 poráží císařskou armádu u Rheinfeldenu. Po této bitvě táhne k strategicky důležitému Breisachu, který následně dobývá 17. prosince 1637. Poté dobývá také Alsasko, ze kterého si chtěl vybudovat vlastní knížectví. Tento plán se mu však nikdy nepodařilo realizovat, protože v červenci roku 1638 umírá. Bernard Savojsko-Výmarský rovněž zkomplikoval plány švédskému generálu Johanu Banérovi, který s ním počítal ve společném tažení do Čech, Bavorska a Rakouska. Ovšem německý kníže odmítl účast v tomto tažení, protože sledoval svoje osobní cíle. V těchto plánech figuroval i sedmihradský kníže Jiří Rákóczi (*Fukala 2005, 276*).

Švédské síly vstupují v lednu roku 1639 na levý břeh Labe a zahajují pochod Lucemburskem do Brunšvicka. Armáda generála Banéra čítala okolo 10 000 pěších a 8 000 jízdních jednotek, ovšem jeho jízďe chybělo do plného stavu na 3 000 koní. V okolí Magdeburku, kde se rozhodl utábořit, bylo nejen nedostatek potravin, ale propukaly zde i různé epidemie. Generál by zde nebyl schopen zajistit svým vojákům zásoby, a proto se urychleně vydal do Saska a Čech. Švédská armáda během svého postupu obsadila Erfurt a zaměřila se na Cvikov, strategický pro zajištění přechodu na česko-saském pomezí. Švédská armáda postupovala směrem k Saské Kamenici, která se následně bez boje vzdala. Generál Banér stál na začátku března před branami poslední saské bašty Freibergem, který ležel na cestě do Drážďan. Freiberg, nacházející se v blízkosti stříbrných dolů, představoval pro Švédy důležitý cíl. Zdejší posádce velel císařský podplukovník Karel Haugwitz. Švédové začali město obléhat 13. března 1639. Plukovník Haugwitz švédskému náporu odolával celých sedmnáct dní, až do 30. března 1639, poté bylo město zachráněno od švédského dobývání saským sborem, jemuž velel maršál Kamil Rudolf Morzin, jeden z dřívějších Valdštejnových generálů. Po následné bitvě, kdy padlo 900 švédských vojáků, byl generál Banér nucen se stáhnout, protože mu hrozilo obklíčení císařskou armádou, které navíc přišlo na pomoc několik pluků vyslaných generály Hatzfeldem, Furstenberkem a Montecuccolim. Ačkoliv byl švédský generál donucen k ústupu,

neznamenal to, že by se vzdal plánu na dobytí města. Téměř okamžitě povolal armádu svého kolegy generála Lennarta Torstenson, která právě ležela u Halberštátu, a znova na císařskou armádu zaútočil. Na počátku dubna nejprve rozdrtil císařské jednotky u Saské Kamenice a později u Hohensteinu. Pro švédskou armádu toto vítězství znamená veliký úspěch, protože přestala existovat saská armáda, a navíc Švédové ukořistili císařské armádě významné vojenské zásoby potravin, munice a šest děl. I když měl generál Banér cestu do Čech otevřenou, rozhodl se, že se vrátí k obléhání Freibergu a Pirmy (*Fukala 2005, 276–277*).

Zatímco generál Banér obléhal s hlavním vojskem Freiberg a Pirnu, na území Čech byly vyslány švédské armádní skupiny k zajištění významných a důležitých strategických bodů na řece Labi. Počátkem března byla některá místa v severních a západních Čechách těmito diverzními skupinami ohrožována. Šlo např. o Cheb a Loket, švédská vojska oblehla dokonce Děčín, který se jim 27. dubna vzdal. Tímto si švédská armáda zajistila několik důležitých přechodů. V Krušných horách získala dvě důležitá města, Ústí nad Labem a Litoměřice. Během května se do Čech vydal sám generál Banér s hlavním švédským vojskem. Následně švédská armáda obsadila Louny, Žatec a Kadaň. V získaných Litoměřicích si generál Banér vybudoval svoji vojenskou základnu.

Švédská intervence v Čechách znamenala pro některé české emigranty návrat do jejich vlasti, navíc švédská politika měla jasný cíl, a to restituce všech poměrů k roku 1618. Tento politický cíl znovu probudil ve všech českých vrstvách obyvatelstva, nejen doma, ale i v zahraničí, nové naděje. Sám generál Banér deklaroval, že do Čech přišel jako osvoboditel od habsburského útlaku. I když tyto sliby byly ušlechtilého rázu, švédská armáda se na území Čech chovala jinak. Švédské jednotky na českém území totiž bezohledně drancovaly a rekvírovaly vše, co jim přišlo pod ruku.

Švédská intervence měla působit na nového císaře Ferdinanda III. jako politický nátlak. V čele armády i nadále zůstával generál Matyáš Gallas, který si díky svým vojenským porážkám získal přívlastek Kazivoj. Obranu Českého království měl ovšem v rukách hrabě Jindřich Šlik, bývalý bělohorský hrdina a nyní prezident dvorské válečné rady. V zimě 1638/1639 přeložil generál Gallas svůj vrchní velitelský štáb ze Slezské Zaháně nejprve do Hradce Králové, později do Prahy. Po celém území říše se narychlo sháněli noví dobrovolníci do císařské armády. Kupříkladu Štěpán Pálffi byl vyslán do Uher, aby zde naverboval místní husary,

nebo kníže František Karel Sasko-Lauenburský vyslaný verbovat na území Chorvatska. Do Čech se narychlo povolali generálové Piccolomini a Hatzfeld. Generálové Hofkirch a Montecuccoli měli bránit oblast od Brandýsa nad Labem, Hradecko a Chrudimsko. Proti švédským jednotkám měl navíc pomoci anglický plukovník Booth. Švédské jednotky napadl v Lipsku, ale byl odražen. Poté co generál Banér obsadil severozápadní Čechy, rozhodl se postupovat na Prahu. Už 30. května se jeho armáda objevila u Letné a začala odstřelovat Prahu děly. Přestože švédská armáda se nacházela přímo před Prahou, generál Gallas nevydal žádný rozkaz k protiútoky a držel své jednotky za hradbami města. Po neúspěšném ostřelování a obléhání se švédský generál rozhodl obléhání města ukončit a od Prahy odtáhnout. Obléhání Prahy zakončila slavnostní přehlídka, po které se švédské jednotky stáhly do Brandýsa nad Labem. Následně se 3. června Švédové zmocnili Staré Boleslavi, kde se generál Banér usadil. Během června zabrala švédská vojska celé Polabí. V Litoměřicích, Brandýse a Mělníku vznikly opevněné a opěrné strategické body s cílem shromáždit zde důležitý vojenský materiál a zabavené potraviny z oblasti severních Čech (*Fukala 2005, 279–280*).

Pro české obyvatelstvo začalo nejtěžší období třicetileté války. Jelikož švédská vojska nemohla během letní kampaně zabrat celé území Čech, rozhodlo švédské vrchní velení setrvat v prostoru severních Čech. Místní obyvatelstvo si následně zažilo různé formy utrpení, jeho majetek, pokud měl nějakou cenu, byl zrekvírován, stejně tak jako potraviny, dobytek a úroda. Díky mnoha písemným zprávám máme dobře zmapované švédské loupeživé vpády po celých Čechách. V této době bylo vypáleno mnoho městeček, měst a vesnic. Na druhou stranu není možné svalovat vinu pouze na švédská vojska, na plenění českých zemí je třeba přiznat určitý podíl i vojsku císařskému. České země byly zároveň mimořádně zadlužené, jejich dluh k roku 1637 činil 10 500 000 zlatých, přičemž do konce války tato suma ještě narostla. Největší část dluhu tvořily náklady na vojsko, ke konci války šlo zhruba o deset a půl milionu zlatých.

Některá města utrpěla válkou natolik, že zůstala neobydlená ještě po jejím skončení. Kupříkladu vypálený Český Brod zůstal dle kronikářů pustý až do roku 1648. Banér v této době rozdělil svoji armádu na několik sborů. První se vydal z Brandýsa přes Český Brod, Kouřim, Kolín a Kutnou Horu směrem na Čáslav. Druhý sbor obsadil 9. června Nymburk a následně po něm byly obsazeny Poděbrady a poté Pardubice. Císařský velitel v Pardubicích se rozhodl těsně před tím, než

Pardubice padly do rukou Švédům, vypálit pardubické předměstí v domnění, že švédský postup zpomalí. Na pomoc Pardubicím byl vyslán armádní sbor vedený generálem Galasem. Jednalo se o 1 500 chorvatských jezdců, avšak tato pomoc byla po cestě zcela rozprášena švédským vojskem. Třetí švédská operační skupina se koncem července vydala směrem k Mladé Boleslavi a Jičínu. Během této výpravy byl obsazen Chlumec nad Cidlinou a Nový Bydžov. Do Švédy obsazených měst se začali vracet pobělohorští exulanti, kteří za pomoci švédských posádek iniciovali obnovování luteránských mší. Švédské armádě se také podařilo vybudovat další vojenskou základnu v Chlumci nad Cidlinou. Zde mělo švédské velení v plánu postupovat směrem k Hradci Králové a rovněž držet kontrolu nad celou východočeskou oblastí. V Hradci Králové viděla švédská generalita díky jeho výhodné poloze na ostrožně nad řekami Orlicí a Labem další východočeskou operační základnu. To si samozřejmě uvědomovala i císařská armáda, připravená Hradec Králové bránit. Ten nicméně v této době střežila jen velmi slabá vojenská posádka, která město nemohla v žádném případě udržet. 17. června 1639 se před hradbami města objevil početně silnější švédský sbor. V několika vojenských srážkách se místodržící rozhodli Hradec Králové Švédům vydat (*Fukala 2005, 280–283; Polišenský 1970, 222–223*).

Hradec Králové Švédům sloužil nejen jako opěrný bod pro další tažení, ale jako velmi důležitá strategická základna pro nájezdy do okolí. Švédská vojska z Hradce Králové plenila převážně města v oblasti Orlických hor a na česko-moravském pomezí. Jednalo se např. o Rychnov nad Kněžnou, Litomyšl, Lanškroun, Choceň či Moravskou Třebovou. Ušetřen zůstal kupříkladu Trutnov, ale jen proto, že zde sídlila velmi silná císařská posádka. Kolega švédského generála Banéra, generál Torstenson, měl za úkol provádět operace na lužickém a slezském území. Měl tak chránit nekryté labské křídlo švédské armády.

Nejprve oblehli Budyšín, poté pokračovali na město Zhořelec a Žitavu. Většina měst byla obléhání a drancování ušetřena, ale jen proto, že jejich zástupci zaplatili švédské armádě výpalné. Poté Torstensonova armáda zamířila do severočeského pohraničí. I zde obléhala a vypálila řadu měst. V této době byl vypálen Liberec a 24. května 1639 byl bez jediného výstřelu obsazen Frýdlant. V červenci Torstensonova armáda vstoupila na území Slezska, kde obsadila například Boleslav, Hiršperk či Lemberk. Torstensonova armáda ve spojení s posádkou, která sídlila v Hradci Králové, ohrožovala svými výpady Kladsko.

V Čechách nebyla situace o nic lepší, lidé trpěli hladem a propukaly epidemie různých nemocí. Kupříkladu v Praze vypuká epidemie moru. Aby ochránili vojsko sídlící v Praze, vyslali generálové císařské armády několik pluků na Křivoklátsko a Rakovnicko. Toho využil švédský generál Banér, který v tuto dobu sídlil v Litoměřicích, a 20. října dorazil na Bílou horu. Švédská vojska obsadila letohrádek Hvězda a začala odstřelovat Pražský hrad. Odstřelování Prahy trvalo týden a poté se švédská vojska stáhla k Plzni. Při tomto postupu směrem na Plzeň se generál Banér dopustil strategické chyby, o které kníže Leopold Vilém prohlásil, že zachránila jeho armádu. Kdyby totiž generál Banér překročil u Košíř Vltavu, odřízl by hladovějící od zásobovacích konvojů vysílaných od jihočeských císařských posádek a zajišťujících zásobování hlavního armádního sboru. Ani v plzeňském kraji se švédské armádě nedařilo. I když švédská armáda vypálila několik měst a panství, byl vypálen Beroun a Velvary, hlavní úkol, obsazení Plzně a plné obsazení kraje na západ od Prahy, se splnit nepodařilo. Navíc švédskou armádu pronásledovala průměrně početná císařská jízda, a proto byli Švédové nuceni stáhnout se za linie Brandýs–Mělník–Litoměřice (*Fukala 2005, 285–287*).

1.3. Švédská defenzíva

Situace se pro císařskou armádu obrací v zimních měsících 1639–1640. Císař Ferdinand III. se rozhodl odvolat neschopného generála Gallase a nahradil ho svým bratrem arciknížetem Leopoldem Vilémem. Ten se rozhodl na českém bojišti převzít iniciativu a vytlačit švédská vojska mimo území Čech. Navíc Vilémovým poradcem ve věcech válečných se stal jeden z nejschopnějších císařských generálů Ottavio Piccolomini. Pro úspěšné vytlačení švédských vojsk z Čech byla zvolena taktika s cílem švédskou armádu vyčerpat a diverzní akce v Sasku měly za úkol vylákat Torstenssonovu armádu ze Slezska na území Svaté říše římské. V této době začalo být švédskému generálovi Banérovi zřejmé, že české země dlouho neudrží. Generálové připravovali císařskou armádu, která početně převyšovala armádu švédskou, k útoku. Na konci zimy proto vydal Banér rozkaz, podle kterého se měla švédská armáda postupně stahovat z Čech. Vedla ho k tomu nejen neudržitelná situace v Čechách, ale i situace ve Švédsku, kde byl obviňován z neschopnosti a strategických přehmatů. Tyto stížnosti ovšem nebyly oprávněné. Císařská armáda, shromažďující se od ledna v okolí Tábora a v únoru mířící ke Kutné Hoře, začala na

jaře roku 1640 švédskou armádu vytlačovat ze středních a východních Čech (*Fukala 2005, 287–288*).

V čele armády stál již zmiňovaný Leopold Vilém. Chorvatským jednotkám se v této době podařilo obsadit čáslavský kraj a vytlačit švédské jednotky z Kolína. Po postavení kolínského mostu přes Labe vydal arcikníže Leopold rozkaz k přesunu na druhý břeh. Vznikla tak nová fronta Kutná Hora – Kolín – Poděbrady. Banér, nacházející se v tento čas v Žatci, k sobě povolal generála Konigsmarcka, který pobýval v Žitavě, a společně se přesunuli do Švédy dobře opevněného Brandýsa nad Labem. Ovšem ani zde se generál Banér necítil zcela v bezpečí, císařská armáda totiž v tuto chvíli táhla k Hradci Králové. Cílem bylo oddělit Torstensonovu armádu, která působila ve Slezsku, od hlavní švédské armády. Banér po tomto zjištění opouští Brandýs a na jeho obranu zde zanechává silnou švédskou posádku a přemísťuje se do Mladé Boleslavi. Ani zde ovšem nevydržel dlouho a po opevnění Mladé Boleslavi ustupuje k Mělníku a do Litoměřic. Jeho armádu značně převyšuje armáda císařská, čítající 20 až 30 tisíc vojáků. Již během února 1640 císařská armáda osvobodila mnoho východočeských měst, například Smiřice, Jaroměř, Holic, Opočno a Nové Město nad Metují (*Fukala 2005, 288*).

Za největší úspěch císařské armády lze považovat osvobození Hradce Králové provedené 20. února 1640. Generál Banér se v době obléhání Hradce Králové rozhodl ustoupit k České Lípě a pokusit se probít k Žitavě. Rozhodnutí učinil v době, kdy se švédské jednotky ještě bránily na opevněné labské linii, ovšem v Pojizeří a na Jičínsku již švédská armáda ztrácela území za územím. V severních Čechách švédská armáda přišla o velmi významný Frýdlant a Turnov. Začátkem března je armáda generála Banéra sevřena do kleští a sám generál se vrací zpět do Litoměřic, které zůstaly opevněné. Zde si uvědomuje konec svého působení na českém území a vydává rozkaz ke stažení švédské armády z území Čech. Císařští generálové ovšem nechtěli, aby se švédská armáda stáhla tak snadno, a proto pokračovali v útocích. Švédská armáda v bojích s jednotkami generála Piccoliniho a Hradeckého ztratila okolo 4 000 mužů. Koncem března už byla většina švédských vojsk mimo české území. Ovšem ve švédských rukách nadále zůstávaly například hrad Houska a města Děčín a Teplice. Zde se v květnu švédské posádky císařským vojskům vzdaly. Piccolominiho jednotky švédskou armádu pronásledovaly až na německé území. Obyvatelé českých zemí si konečně mohli oddechnout od neustálého švédského útlaku a plenění. Na oslavu vymýcení švédské armády nechal

arcikníže Leopold Vilém 26. března 1640 v chrámu svatého Víta sloužit slavnostní bohoslužbu. Uvádí se, že nechal ozdobit i hroby českých patronů. Ani po vytlačení švédské armády nemá úleva českého obyvatelstva dlouhého trvání, jednotky císařské armády zanechané na území Čech se chovaly stejně, někdy dokonce daleko hůře než jednotky švédské (*Fukala 2005, 288–289*).

2. Obléhání Hradce Králové

Švédská vojska si Hradec Králové vybrala jako svoji základnu díky jeho strategické poloze. Hradec Králové leží na ostrohu nad řekami Orlice a Labe. Svůj význam měla i jeho geografická poloha Hradce Králové, švédská vojska odsud totiž mohla provádět výpady nejen do východních Čech a směrem na Moravu, ale také do Slezska a Lužice. Krom dobré strategické polohy byl Hradec Králové významným zdrojem potravin, díky skladům obilí, a také se zde nacházelo skladiště zbraní a munice (*Mikulka 1994, 19; Fukala 2005, 285*).

2.1. Situace před obsazením Hradce Králové švédskými vojsky

Po neúspěšném obléhání Prahy se armáda generála Banéra vydává do východních Čech, kde následně oblehne Hradec Králové. V této době se tam nachází posádka čítající jen 40 mužů, kteří zde mají, krom města, za úkol bránit již zmiňovaný sklad obilí. Z obav před postupující švédskou armádou a hrozbou obsazení Hradce Králové nařídila česká komora převést veškeré obilí do menšího skladu v Pardubicích, který by pro švédská vojska neměl být tak lákavým cílem. Oba sklady se navíc lišily také svým opevněním. Zatímco hradecký sklad střežilo středověké opevnění, ochrana Pardubic byla snadněji díky opevnění renesančnímu. Krajský komisař Mittlawow odmítl nařízení české komory o přesunu zásob se slovy, že obilí je v Hradci Králové ve stejném bezpečí jako v Pardubicích (*Mikulka 1994, 18–19*).

2.2. Obsazení Hradce Králové švédskými vojsky

Dne 17. června 1639 se před hradbami Hradce Králové objevila švédská vojska vedená generál-majorem Sobětickým. Jaromír Mikulka uvádí ve své knize Dějiny Hradce Králové II./1 jako generála švédské armády obléhající Hradec Králové pána ze Záběltic, pravděpodobně českého emigranta Čabelického. Jak jsme již uvedli, Hradec Králové bránilo jen 40 mužů vedených velitelem Tiefenbachem a městská domobrana. Proti nim stála vojska o síle čtyř jízdních oddílů a tří pěchotních pluků s osmi děly. Hrdeckou domobranu vedl hejtman Jindřich Vadas z Karlova a Fenrych Jan Dyringer. Útok zahájila masivní dělostřelecká palba mířená na obránce před kostelem svatého Petra. Ačkoliv se obránci před svatým Petrem hrdinně bránili, nevyhnuli se ústupu na násep u mostu pod Pražskou branou. Odtud obránci odstřelovali švédské jednotky z mušket. Švédští vojáci se před odstřelováním

měšťanů stáhli do okolních domů. Jakmile začala švédská děla odstřelovat samotný val, rozhodla se městská rada zahájit se Švédy vyjednávání o podmínkách kapitulace. V řadách vyjednávačů byli také důstojníci českého původu, pravděpodobně emigranti ve švédské armádě. Poté co švédská vojska obsadila město, strávili vojáci noc v táboře rozloženém na náměstí před katedrálou. Jednalo se o projev ostražitosti a nedůvěry k obyvatelům města a strachu z případného nočního přepadu. Následně švédská armáda obsadila jezuitskou kolej, kde švédští vojáci zřídili v místní kapli provizorní vězení, kam pak uvěznilí několik stovek obyvatel Hradce Králové jako zajatce. Ty později švédská armáda využila k budování polního opevnění kolem Hradce Králové. Během budování tohoto opevnění (neboli švédských šancí) bylo zbouráno či jinak poškozeno a zničeno údajně na 400 domů (*Mikulka 1994, 19–21; Fukala 2005, 283*).

Kromě obsazení města a následného přebudování na švédskou základnu museli měšťané zaplatit švédské armádě výkupné ve výši 7 000 tolarů. Původně chtěli švédští velitelé částku mnohem větší, uvádí se na 20 000 tolarů. Tento obnos měli původně zaplatit císařský rychtář a radní Hradce Králové. Vedle požadovaného výkupného hledala švédská vojska cennosti i ve městě samotném, a to zejména v jezuitské koleji a měšťanských domech, kde se zmocnili nejenom cenností, ale i šatstva (*Mikulka 1994, 20*).

2.3. Znovudobytí Hradce Králové císařským vojskem

Po úspěšné protiofenzivě císařské armády se měla dle rozkazu generála Banéra švédská posádka z Hradce Králové na jaře roku 1640 stáhnout. S sebou měli stahující se jednotky vzít všechny cennosti, které ve městě nashromáždily. Ovšem švédskou posádku 16. února zaskočila rychle postupující císařská vojska o síle sta jezdců a 1 000 pěších jednotek, které prakticky ihned zaútočily na švédskou posádku. Útok cílil na hejtmanství u kostela svatého Petra, odkud byla švédská posádka vytlačena a při svém ústupu zapálila celou čtvrť. Toto ovšem císařskou armádu v postupu nezastavilo. Přešla přes zamrzlé Labe a rychle překonala druhou linii švédských šancí ležících u kostela svaté Anny. Situace se pro švédskou posádku nevyvíjela dobře a pomyslný hřebíček do rakve pro ni představoval i příchod posil vedených generálem Piccolominim, které dobyly hlavní švédské šance mostu pod Pražskou bránou. Na obsazené hlavní švédské šance postavila císařská armáda dělostřeleckou

baterii u kostela svatého Jakuba a zahájila odstřelování města. S podporou dělostřelecké palby zaútočila císařská armáda na Hradec Králové z východní strany, směrem od Malšovic. Císařská vojska se probojovala až k Mýtské bráně, ještě před tím zbudovali císařští u kostela svatého Antonína dělostřeleckou baterii, rovněž odstřelující město. Během těchto akcí utrpěla škodu jedna věž Mýtské brány a druhá vzplála. Z věží zbyla jenom torza, která se po skončení třicetileté války dále neopravovala. Závěrečný útok na Hradec Králové vedený ze všech čtyř stran proběhl v pondělí 20. února. Město bylo od rána odstřelováno z těžkých děl a císařské baterie pálily na město s takovou intenzitou, až donutily švédskou posádku ke kapitulaci. Jako důkaz své kapitulace shodily švédské jednotky z městských hradeb všechny své praporce.

Kapitulaci švédských vojsk následuje vyčištění Pražské brány, kterou vjel do města císařský velitel. Po krátké rozmluvě mezi městskou radou a císařskými veliteli byly městské radě vráceny klíče od městských bran. Tímto symbolickým aktem se město znovu navrácí jeho občanům (*Mikulka 1994, 20–21*).

2.4. Situace po osvobození Hradce Králové

Po dobytí města nechali císařští generálové uvěznit švédské důstojníky, rozebrali si mezi sebou jejich majetek, a dokonce se uvádí, že si takto rozdělili i manželky švédských důstojníků. Zbylé švédské jednotky poté byly rozděleny mezi císařské pluky.

Podobná praxe byla během třicetileté války vcelku běžná. Začleněním zajatců do vítězného vojska se eliminovala řada problémů spojená např. s jejich obživou, protože se jednalo o velké množství lidí. Kromě toho šlo o způsob, jak doplnit stavy po bitvách. Většinu vojáků té doby představovali žoldnéři, pro něž nebyl problém za peníze bojovat v jakékoliv armádě. Dalším důvodem začlenění zajatých vojáků do armády byl také fakt, že ve švédském vojsku sloužilo mnoho obyvatel českých zemí, ať už se jednalo o exulanty, kteří se s švédskou armádou navrátili zpět do vlasti, nebo obyčejné muže, kteří si chtěli službou ve vojsku vydělat a nerozlišovali, zda se jedná o vojsko švédské, nebo císařské.

Při přebírání kořisti po švédských vojácích královéhradecké obyvatelstvo znovu utrpělo škody na majetku. Císařští vojáci se zachovali úplně stejně jako ti švédští, brali vše, co jim přišlo pod ruku. Také císařské obléhání mělo za následek

značné škody a podstatné části města se ocitly v troskách. Ztráty v průběhu císařského obléhání nebyly nijak vysoké. Císařská armáda přišla zhruba o 30 mužů a švédský obránce okolo 60 mužů. Císařská armáda zajala 500 švédských vojáků, 200 dragounů a 12 vysokých důstojníků. Získala rovněž zásoby, které švédské jednotky zrekvírovaly buď v okolí Hradce Králové, nebo je sem švédská armáda přesunula z jiných míst. Jednalo se kupříkladu o 5 000 strychů obilí a 6 000 říšských tolarů. Na císařské straně se bojů o Hradec Králové účastnil také inženýr Carlo Cappi. Zachytil mnoho důležitých bojů císařské armády, mimo jiné i obléhání Hradce Králové. Dobytí Hradce Králové bylo na císařském dvoře považováno za velmi významný vojenský úspěch. Sekretář císařské rady Kielman navrhoval rozeslat tuto zprávu do Říma, Benátek, Branibor a Cařihradu.

Generálové císařské armády se rozhodli neopakovat situace z roku 1639, a proto zanechali v Hradci Králové početnější posádku o síle 250 mužů. Vrečním velitelem císařské armády, arciknížetem Leopoldem, bylo rovněž nařízeno šetření zjišťující, kteří obyvatelé dobrovolně pomáhali švédskému vojsku. K určité spolupráci mezi hradeckými občany a švédskou armádou skutečně došlo, ale jednalo se spíše o spolupráci jednotlivců nežli celého města. V této době se také rehabilitovali někteří hradečtí občané uvržení švédskou armádou do vězení. Víme např. o rehabilitaci měšťana Daniela Trčky Nepomuckého, který byl vsazen do vězení a nejprve vyslýchán a později i mučen drcením prstů, pravděpodobně v palečnicích, a bitím do hlavy. Nebohého měšťana pravděpodobně mučili za účelem získání informací, pravděpodobně o jeho ukrytém majetku. Po propuštění z vězení žádal za tuto nedobrovolnou spolupráci záruku, že on ani jeho rodina nebudou nějak poškozeni na cti. Z dostupných informací vyplývá, že 3. března roku 1640 mu arcikníže Leopold Vilém vyhověl. O služby nežádali pouze jednotlivci, ale i zastupitelé města. V jejich případě se jednalo o potvrzení úlev, které jim sám arcikníže Leopold poskytl, rovněž žádali o půjčení peněz na opravu některých částí Hradce Králové, např. na opravu jednoho z hradeckých mostů, nebo požadovali, aby početnější městskou posádku nemuseli vydržovat jenom obyvatelé města Hradce Králové, ale aby jim vypomohli obyvatelé přilehlých vesnic a celého kraje. Všem těmto požadavkům bylo vyhověno. Roku 1642 švédská vojska znovu vpadla do Čech, tentokrát pod vedením generála Linharta Torstensonova, a do hradeckého kraje. I když švédská vojska vyplenila hradecká předměstí, samotné město už znovu dobyté nebylo (*Mikulka 1994, 21–23*).

3. Pevnostní architektura třicetileté války

S rozvojem dělostřelectva se musela změnit i pevnostní architektura. Středověké hradby schopné odolat obléhacím zbraním, které do té doby vrhaly pouze kamenné projektily, již nedokázaly odolat železným koulím vystřelovaným z děl.

Jako jediné řešení se tedy nabízelo vybudovat hradby odolné novým obléhacím zbraním. Musela se snížit výška středověkých bašt a hradeb a opevnění zesílit náspy z hlíny. Díky snížení hradeb a následnému zesílení zeminou se na nové valy mohla postavit obranná dělostřelecká postavení. S modernizací středověkých opevnění ovšem vyvstávala také řada problémů. Toto rychlé řešení se především ukázalo jako značně neekonomické. Nebylo ani příliš účinné, protože i když městské hradby dosahovaly šířky deseti metrů, nedokázaly odolávat soustavné a cílené dělostřelecké palbě (*Wagner 2005, 206*).

3.1. První bastionové pevnosti

V 16. století se začaly budovat obranné systémy pevnosti. V tomto období si pevnosti, na rozdíl od doby předešlé, buduje přímo stát. V minulosti bylo městské opevnění zajišťováno samotnými městy a opevnění kolem šlechtických sídel šlechtou. Při výstavbě moderních pevností se počítalo s celou řadou budov nejen pro vojenské, ale i civilní účely. Mohli jsme zde najít jak sklady zbraní a munice, tak i obytné budovy pro civilní obyvatelstvo. Počítalo se, že za hradbami těchto pevností vzniknou nová města.

Poprvé se nová opevnění objevila v Itálii na konci 15. století. Staré městské hradby byly nahrazeny hliněnými náspy, které nazýváme Cortineny. Na starých opevněních vyrostly nové silné bastiony s dostatkem prostoru pro umístění těžkých děl. Opevnění chránící vstupy k městským branám, barbakány, bylo přestavěno a nahrazeno novým typem opevnění, takzvanými ravelinami, které tvořily novou ochranu měst. Nové architektonické prvky se v průběhu 16. a 17. století rozšířily prakticky po celé Evropě. Dnes už můžeme jen stěží přesně určit, kdo je autorem nového obranného systému. Pravděpodobně se jednalo o italského malíře, sochaře a architekta Michela Samichelyho. Právě jemu se přisuzuje přestavba a výstavba bastionů před italským městem Veronou z roku 1527. Rovněž se uvažuje o staviteli Francescovi Paciottovi z Urbiny, který nechal nový obranný systém zbudovat v Antverpách, Cambraii a Turýnu (*Wagner 2005, 206*).

Koncepce nového opevnění umožňovala na horních terasách a uvnitř bastionu zbudovat dělostřelecká postavení. Rovněž se zde nacházely jak skladiště munice, tak úkryty pro dělostřelce. Bastiony vznikaly na rozích pevností, které měly polygonální, nejčastěji pětiúhelníkový tvar. Samotné bastiony vzájemně spojovaly takzvané kurtiny, které tvořily boky pevnosti. Zdi pevnosti pak byly chráněny hlubokými příkopy, jejichž hloubka dosahovala až 5 metrů a šíře mezi dvaceti a třiceti metry

Výrazného zlepšení doznalo zejména opevnění vstupů do pevnosti. Cestu do pevnosti většinou chránila brána nacházející se v kurtině. Cesta pokračovala přes zvedací most a poté přes další obrannou stavbu, vedla přes soustavu obranných příkopů a valů. V místě brány do pevnosti existoval obranný násep, který byl ovšem menší než ostatní násypy. Mohly se zde nalézat palisády nebo kombinace palisád a násypů. Také cesta k pevnosti vedla kolem obranných pěchotních postavení, lemovaná strážnicemi. Strážnice se stavěly kupříkladu na mostech anebo na hrotech a bocích jednotlivých bastionů. Stráže z nich mohly pozorovat například prostory podél zdi pevnosti nebo takzvaná slepá místa v obraně pevnosti.

V průběhu 16. století prodělala pevnostní architektura další modernizaci přinášející množství dalších změn. Objevilo se mnoho stavitelských škol prosazujících nezávisle na sobě různé koncepce. To také vysvětluje, proč se v rámci jednoho státu objevuje celá řada různých typů pevností.

Bastiony stavěné zhruba do druhé poloviny 16. století měly následující rysy jejich boky směřovaly na kurtiny kolmo, hrany neboli hroty bastionu svíraly tupý úhel a délka kurtin se pohybovala zhruba okolo 500 metrů. Přibližně v polovině kurtin se kvůli zajištění jejich lepší ochrany budovaly další malé bastiony (*Wagner 2005, 206–210*).

3.2. Novoitalská škola

Další změnou prošel vzhled bastionu zhruba od druhé poloviny 16. století. V této době se začíná stavět podle novoitalské pevnostní školy, k jejímž zástupcům patří např. Nicolo Tartaglia nebo Daniel Specke. Bastiony stavěné podle novoitalské školy měly úhel hrotu znatelně ostřejší než jejich předchůdci. V této době vznikl typ bastionu nazývaný Ohrenbastion tedy „ušní bastion“ s oblými hranami. Změnou prošly také krutiny, zkrátily se na 250 metrů a vyrostly do 12 až 15 metrů. Takové výšky dosahovaly i bastiony. Zlepšila se ochrana dělostřeleckých postavení na

terasách bastionů. Na bastionech se stavěly takzvané Kavalieri, malé bastiony určené k ochraně dělostřeleckých postavení. Samotnou pevnost navíc dle novoitalské školy chránila předsunutá obranná linie. Tento typ pevností se na konci 16. a počátkem 17. století objevuje takřka po celé Evropě. I když nově budované pevnosti vycházely z novoitalské školy, každá pevnost byla unikátní, a to především díky specifickým podmínkám dané lokality (Wagner 2005, 210).

3.3. Škola holandská

I když se pevnostní architektura inspirovaná novoitalskou školou rozšířila po celé Evropě, neznamená to, že šlo o školu jedinou. V této době se začíná prosazovat i škola holandská, kterou reprezentovali architekti jako Simon Stevin nebo Henno van Coehorn. Pevnosti stavěné dle holandské školy se od pevností italské školy odlišovaly svojí jednoduchostí, jejich výstavba tedy byla levnější. Hlavní stavební materiál této školy představovala zemina. Valy navíc nebyly ničím obloženy a pod hliněnou hradbou se nacházel až 20 metrů široký a tři metry hluboký příkop často vyplněný vodou, jejíž hladina dosahovala zhruba do tří čtvrtin hloubky příkopu. Pevnosti nedisponovaly velkým množstvím ochranných prvků a nacházelo se zde méně úkrytů a kasemat než u pevností stavěných dle italské školy. Samotné bastiony byly menší. V předpolí pevnosti figurovaly další obranné stavby velmi podobné ravelinům, které jsou typické právě pro holandskou školu (Wagner 2005, 210).

3.4. Pevnosti dle Sébastiena Le Prestre de Vauban

Od druhé poloviny 17. do první poloviny 18. století můžeme hovořit o největším rozmachu v budování bastionového opevnění. Spadá sem mimo jiné dílo významného francouzského pevnostního architekta Sébastiena Le Prestre de Vauban, autora více než třiceti pevností, pod jehož dohledem bylo modernizováno a přestavěno více jak 300 starých pevností. Vauban odmítal stavět pevnosti dle obvyklých dosavadních šablon, které podřizovaly stavbu přírodním podmínkám. Pevnostmi zbudovanými dle Vaubana se začala inspirovat celá řada evropských architektů. Vaubanovy pevnosti se vyznačovaly obrovským počtem bastionů, což umožňovalo v pevnosti rozmístit daleko větší počet děl než doposud. Takové stavby rovněž pojaly daleko početnější vojenskou posádku. Změnil se i tvar bastionů. Jejich hroty měly úhel menší než 90 stupňů a boční zdi bastionu byly téměř svislé. Za

bastiony se nacházela další obranná kruhovitá stavba, díky níž bylo možno během boje nasadit další děla. Je typická pro všechny pevnosti stavěné dle Vaubana. Nechával rovněž budovat přidavné bastiony i do obranných příkopů. Výška bastionů činila maximálně 11 metrů. Změnila se také délka krutin, která nepřesahovala 30 metrů. Příkop byl, stejně jako u starých pevností, široký 20 až 32 a táhnul se téměř okolo celé pevnosti. Zvýšila se i ochrana vstupů do pevnosti. Bránu navíc chránily dva valy nazývané kaponiere. Na předpolí pevnosti vznikaly další obranné budovy v duchu holandské školy. Vaubanovy principy se v pevnostním stavitelství využívaly až do první poloviny 19. století (*Wagner 2005, 210*).

3.5. Budovy uvnitř pevností

I když pevnostní systémy vypadaly v době svého největšího rozkvětu imponantně, jejich účinnost podmiňovala přítomnost posádky. Nejenže v pevnostech byla soustředěna poměrně silná vojenská posádka a mnoho děl různých ráží, nacházely se zde i budovy nevojenských účelů, např. skladiště dřeva a mouky, či dokonce větrné mlýny. Všechny tyto budovy měly sloužit pevnostní posádce nejen v dobách míru, ale i v dobách války. Zároveň se v pevnosti nacházely ženijní sklady s dostatkem náradí k opravě svalů a hradeb či velké sklady dřeva shromažďující dřevo jako stavební materiál. Každá pevnost disponovala svojí protipožární ochranou. K tomuto účelu byl vyčleněn dostatečný počet mužů z řad obyvatelstva pevnosti a dostatečný počet kůží, protože mokrá kůže představovala v této době nejefektivnější a nejúčinnější způsob k hašení zápalných střel (*Wagner 2005, 210–211*).

3.6. Povinnosti obyvatel pevností

Když byla pevnost takto dobře zajištěna a vybavena, mohla odolávat několikaměsíčnímu intenzivnímu obléhání. Uvedme např. obléhání nizozemského přístavu Ostende, který byl španělskou armádou obléhán po tři roky (1601–1604), aniž byl dobyt. O intenzitě obléhání svědčí také fakt, že během něj bylo na přístav vystřeleno zhruba 250 000 dělových kulí. V případě takto dlouhých obléhání obdrželo místní obyvatelstvo přesné instrukce týkající se např. zásobování. Obyvatelé museli nashromáždit dostatečné zásoby tak, aby vydržely po celou dobu obléhání. Dále měli za povinnost zabezpečit zásoby dřeva nebo dřevěného uhlí, aby při dělostřeleckém bombardování nevzplály od zápalných střel. Zásoby se na

ochranu proti zapálení kryly vrstvami zeminy nebo hnoje. Podobným způsobem se zabezpečovaly zásoby slámy nebo sena.

Obyvatelstvo, hlavně muži, museli v době obléhání sloužit v takzvaných protipožárních hlídkách. Z této služby byly uvolněny pouze ženy a děti. Muži byli rovněž povinni účastnit se bojových operací, a to například bránit hradby města. Každému náleželo konkrétní místo, které má bránit. Během poplachu se sem musel dostavit se zbraní a v naprosto střízlivém stavu. Přísně se trestalo zahájení palby bez předchozího rozkazu. Pro obyvatelstvo platil zákaz nočního pohybu po městě. Toto nařízení mělo osobám zamezit blokování pohybu vojákům, kteří se potřebovali rychle přesouvat z místa na místo dle potřeby (*Wagner 2005, 211*).

4. Rytina obléhání Hradce Králové

Následující kapitola nabídne rozbor a kritiku samotné rytiny města Hradce Králové. Kritika nejprve obecně seznámí s rytinou, tedy včetně analýzy toho, co je na rytině vyobrazeno. Dále představíme porovnání rytiny s jinými rytinami z třicetileté války, jejichž autorem je Carlo Cappel, s cílem zjistit, v jakých bodech se jednotlivé rytiny mezi sebou shodují a najít určité souvislosti s realitou. Analýze podrobíme také chyby, kterých se autor při vytváření rytiny dopustil. Následující část představí jednotlivé objekty zanesené na situačním plánu. Patří mezi ně opevnění Hradce Králové, městská zástavba uvnitř hradeb města, zástavba mimo hradby a rozsáhlý systém vodních toků, který je na plánu zakreslen.

Rytina obléhání Hradce Králové vznikla na základě situačního plánu inženýra Carla Cappelho. Rytina zachycuje obléhání Hradce Králové císařskou armádou roku 1640. Jelikož znovudobytí Hradce Králové představovalo pro habsburskou monarchii důležitou událost, bylo samozřejmostí, že střet dvou armád si vyžádal stejně jako ostatní slavné bitvy zvěčnění. K tomuto úkolu byl povolán právě inženýr Carlo Cappel, který vytvořil technický plán rytiny, a to nejen obléhání Hradce Králové, ale také například plán pro rytinu vyobrazující dobytí města Kolína.

4.1. Zajímavosti situačního plánu

Zadíváme-li se na situační plán zachycující obléhání Hradce Králové císařskou armádou pozorně, už na první pohled je zřejmé, že ústřední motiv zaujímá zbudované opevnění města Hradce Králové. Plán dále nabízí válečné výjevy. Můžeme zde vidět části města v plamenech a rozestavení dělostřeleckých baterií. Dalším velmi výrazným objektem je říční síť řek Orlice a Labe. Spodní část plánu vyobrazuje detail několika částí vlastního opevnění. Autor zde zaznamenal detail opevnění obou městských bran, dvou pevnůstek a najdeme zde rovněž německy psaný text, který připomíná, jaká slavná událost je na této rytině, v našem případě plánu, zachycena.

Zajímavostí mapy je její otočení o 180°, což způsobuje, že severní část se nachází na dolní polovině mapy a jižní část na polovině horní. Přesnější důvody této zvláštnosti nejsou blíže známy, ale faktem zůstává, že je takto otočena spousta středověkých map, pravděpodobně proto, aby se četla směrem k Římu. Jinou

interpretací je, že Carlo Cippi ji takto zakreslil dle směru ofenzivy císařské armády, která k Hradci Králové přišla od jihovýchodu, což vyžadovalo, aby byla rytina takto vyobrazena a aby se četla jako vojenská mapa. Nelze však ani vyloučit, že tohoto omylu se dopustil i samotný inženýr. Tato možnost je však nejméně pravděpodobná, protože na situačním plánu vidíme kresbu znázorňující severku a možnost, že by se inženýr císařské armády dopustil podobné školácké chyby, je velmi malá.

Velmi neobvyklý je rovněž vlastní vzhled plánu. Zobrazovaná krajina má totiž jarní nebo letní podobu, stromy zakreslené s listím, na políčkách a zahrádkách u některých domků pravděpodobně záhony zeleniny. Vše tedy nasvědčuje tomu, že obléhání probíhalo na jaře nebo v létě. Opak je ovšem pravdou, Hradec Králové byl císařskou armádou dobyt v zimě, konkrétně v únoru roku 1640. Nabízí se otázka, proč Carlo Cippi obléhání situoval do jarního či letního období. Zakreslené stromy s listím pravděpodobně nemají navozovat dojem jarních či letních měsíců, ale primárně zobrazují strom jako takového. U kresby stromu bez listí by mohlo dojít ke špatné interpretaci, o co se vlastně jedná. To samé zřejmě platí i u políček a zahrádek, jedná se o pouhé ztvárnění skutečnosti, že u domů byla políčka nebo zahrady.

4.2. Popis opevnění

Při pohledu na hradecké návrší je patrné nejen Švédy zbudované opevnění táhnoucí se po obvodu celého návrší, ale i původní středověké opevnění, které tvoří dvě linie. V některých místech je dokonce tvořeno třemi až čtyřmi liniemi. Městská zástavba uvnitř hradeb je zobrazena velmi zjednodušeně. Nerozeznáváme zde žádné určité stavby, pouze bloky budov, které pravděpodobně ani nezachycují skutečné rozložení městské zástavby. Jedinou výjimku představuje zakreslená hradecká katedrála svatého Ducha, rovněž vyobrazena pouze jako půdorys. Uprostřed samotného města se nachází volný prostor pojmenovaný jako náměstí.

Samotné hradecké opevnění opět zachycuje pouze nákres půdorysu. Zde ovšem můžeme počítat s daleko větší pravděpodobností, že schéma odpovídá i skutečnému rozložení a rozvržení hradeckého opevnění. Velmi zřetelně zde rozeznáme linie věží, městských bran a bašt. Podrobně je zanesen i počet obranných linií středověkého opevnění. V místě zakreslení brány svatého Petra lze napočítat až čtyři linie středověkého opevnění. Již zmiňovanou bránu chrání dvě věže. Patrné je

hradbou ohraničené místo nalézající se za bránou svatého Petra, detailně znázorněnou ve spodní části plánu. Detailní vyobrazení dokládá početnost obranných prvků brány svatého Petra, konkrétně šest věží, přičemž dvě tvoří městské brány s padacím mostem a pravděpodobně i s příkopem. Je zde vidět i poslední menší brána a pět linií středověkého opevnění, tvořených třemi kamennými hradbami a dvěma palisádami pravděpodobně s vodním příkopem.

Na plánu nechybí ani budovy zakomponované přímo do hradby, zřejmě určené pro vojáky hlídající tuto bránu, tedy strážnice. Je zřejmé, že v tomto místě vyobrazená brána byla hlavním vstupem do Hradce Králové, protože jako jediná má takto masivní opevnění. Kromě středověkého opevnění vidíme i opevnění typické pro třicetiletou válku, a to opevnění bastionové, v tomto případě takzvané švédské šance. Švédy vybudované opevnění, jak jsme již uváděli, vzniklo poté, co švédská vojska dobyla Hradec Králové. Tyto valy jsou rovněž zachyceny schematicky, nicméně s větším množstvím detailů než u opevnění středověkého. Rozeznáváme vodní příkop, pravděpodobně palisádu před tímto příkopem a dokonce tloušťku valů. Opevnění vedlo podél celého hradeckého návrší a připojuje se na středověkou hradbu. Jedna linie opevnění se táhne až ke kostelu, na plánu pojmenovaném jako kostel svatého Antonína. Lze zde napočítat osm bastionů ležících na linii kolem hradeckého návrší, jeden z nich před bránou svatého Antonína. Rovněž zde vidíme bastion chránící kostel svatého Antonína a s ním propojenou kruhovou obrannou stavbu. Nelze opomenout dvě menší pevnůstky, které chrání nejen samotné dvě brány, ale i silnice k těmto bránám směřují. Další opevnění na mapě najdeme u kostela svatého Petra.

Rovněž zde lze pozorovat rozmístění dvou dělostřeleckých baterií, které se nachází u kostela svatého Antonína a jejichž děla míří na bránu svatého Petra, druhá na mapě jižně, ale ve skutečnosti severně, od katedrály svatého Ducha. Na mapě je tato baterie zpodobněna jako řada kuželů označená písmenem D. Tyto kužely představují proutěné koše naplněné zeminou, které tvořily kryt právě pro dělostřelectvo. Jiné dělostřelecké baterie už se na mapě nevyskytují.

4.3. Civilní budovy a vodní toky

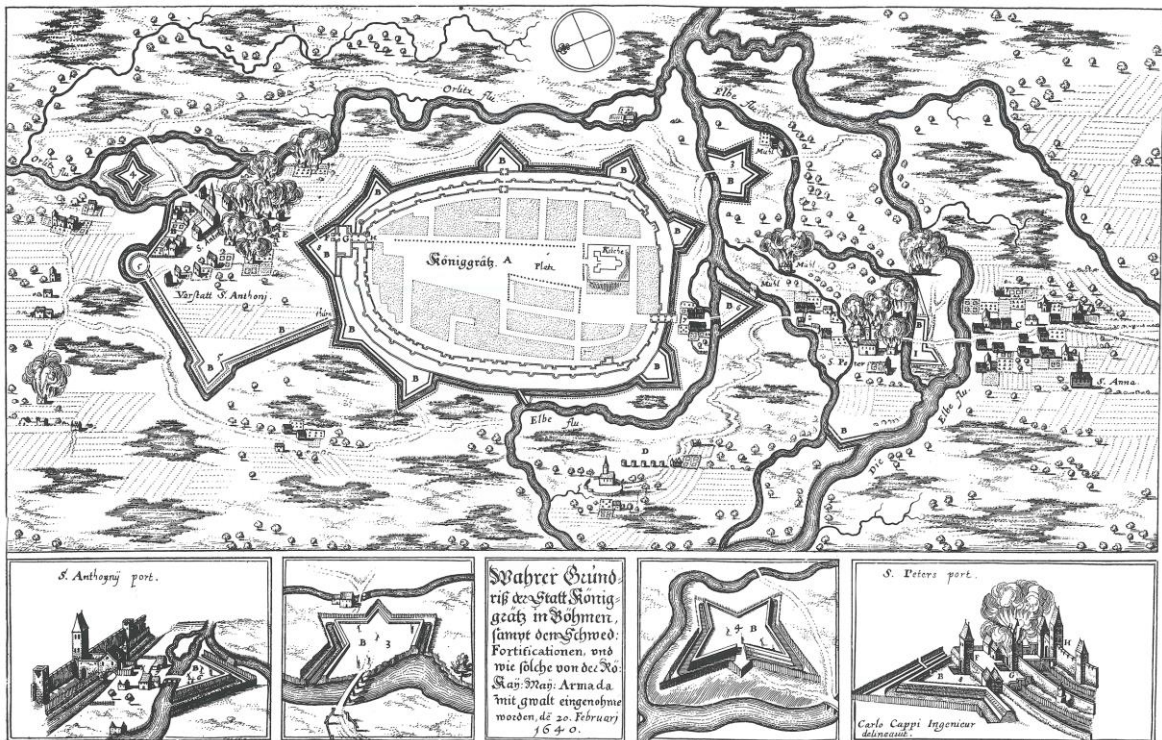
Na mapě je dále zakresleno mnoho obytných budov, a to jednak ve dvou velmi výrazných shlucích, které pravděpodobně znázorňují předměstí Hradce Králové, ale

i jako menší shluky, které zřejmě znázorňují vesnice poblíž Hradce Králové. Rovněž je zde množství statků a čtyři vodní mlýny, tři z nich přímo s popiskem Mühl, čtvrtý sice bez popisku, ale s kresbami znázorňujícími mlýnská kola. Plánek zahrnuje čtyři kostely (nepočítáme-li katedrálu svatého Ducha) a několik pobořených budov, kde není zřejmé, zda se jedná o budovy zničené dřívější bojovou činností při samotném obléhání. Může se rovněž jednat o fikci sloužící k navození atmosféry boje, jako je tomu v případě budov v plamenech, které se nacházejí u kostelů svatého Antonína a Petra.

Výraznou část plánku tvoří řeky Labe a Orlice se svojí bohatou sítí ramen. Tyto řeky zabírají poměrně velkou část samotného plánku a opomenut není ani jejich soutok, i když zde není pojmenován, je velmi dobře viditelný.

5. Kritika Cappiho situačního plánu rytiny obléhání Hradce Králové

Následující kapitola se zabývá samotnou kritikou plánu obléhání Hradce Králové. Prostor je věnován rovněž porovnání s jinými soudobými rytinami.

Obr.: 1 Cappiho situační plán obléhání Hradce Králové roku 1640 (Richter 1998, mapa č. 4).

5.1. Obecná charakteristika pramenů

Na základě kritických rozborů můžeme říci, že všechny rytiny nakladatelství M. Meriana, ze kterého pochází i rytina obléhání Hradce Králové, jsou velmi věrohodné. Každé ikonografické dílo sestává z celé řady dílčích částí. Každý plánek je krom mapy rovněž výtvarným dílem. Najdeme zde také písemné prvky jako nadpis, legendu a číselné a písemné odkazy. Písemné a číselné odkazy se vztahují k vysvětlivkám nacházejícím se zpravidla na zvláštním listu. Rytiny, které můžeme najít v Theatre Europaea nebo Topographie z nakladatelství M. Meriana, tvoří spolu

s legendou jeden celek. Pro správné pochopení rytiny nestačí pouze přečíst nadpis a přiložený doplňující text, je nutné mít k dispozici veškerý textový materiál určený pro danou zobrazenou událost (*Matoušek – Blažková 2012, 284 – 285*).

5.2. Způsob vytváření vedut a plánů

Vytváření vedut a plánů vznikalo s pomocí dvou kroků. Jednak vytvořením terénních skic, jejichž autoři byli značně technicky omezeni a spoléhali se pouze na svůj vlastní zrak. V praxi to znamenalo nutnost provádět terénní průzkum. Během vytváření skic a plánů opevnění bylo použito měřičských metod užívaných k budování bastionových opevnění (*Matoušek – Blažková 2012, 285*).

5.3. Zobrazení ikonografických pramenů

Důležitým faktorem ikonografických pramenů je jejich zobrazení. Jelikož jako veduty byly nejdříve zobrazovány náboženské výjevy a teprve později se tento pojem přenesl i na výjevy dokumentační, má každá veduta zpravidla dvě sféry, sféru pozemskou a sféru nebeskou. V našem případě je zobrazena pouze sféra pozemská a sféra nebeská úplně chybí. Veduta má vždy ústřední motiv. Nejčastěji se jedná o město nebo jeho určitou část. Dále hraje roli, jak daná veduta hlavní motiv zobrazuje. U města se jedná o boční pohled, který má navodit dojem, že daný motiv je právě pozorován (*Matoušek – Blažková 2012, 285*).

5.4. Tendenční faktory

Neméně důležitým faktorem ikonografických pramenů je jejich tendenčnost. Stejně jako písemné prameny disponují i ty ikonografické tendenčními prvky. Oba druhy pramenů ovlivňuje celá řada faktorů, jako například národnost autora či jeho postoj. Tyto vlivy jsou dobře patrné nejen na její písemné části, ale i na části obrazové. Příkladem může být plán obléhání Brna, kde jsou pozice označující obránce pojmenovány jako „nepřítel“, zatímco pozice označující útočníky nesou označení „naše“.

Jako příklad tendenčního zobrazení může posloužit zobrazení bojové akce z pohledu vítězné strany či kontrast mezi vyobrazením bojujících stran, kdy jedna strana bývá vždy vyobrazena se všemi detaily, druhá pak velmi zjednodušeně. Jako příklad můžeme uvést plán úvodní fáze bojů pod hradem Třebelí. Ležení švédské

armády je zde vyobrazeno do všech detailů a působí velmi věrohodně, zatímco vyobrazení císařského vojska je smyšlené (*Matoušek – Blažková 2012, 285*).

5.5. Problematika času

Další vlastností každého plánu nebo veduty je zobrazení času. Všechny důležité události se totiž na vedutách objevují najednou, bez ohledu na to, jak jednotlivé události následovaly. Ke správnému pochopení toho, jak vyobrazené události následovaly, a čtení plánu nebo veduty postačí podrobné čtení přiložené legendy nebo doprovodného textu. Je třeba si uvědomit, že ani vyobrazená polní opevnění nebyla zbudována v jeden okamžik (*Matoušek – Blažková 2012, 285*).

5.6. Zobrazení krajiny

Další záležitost, kterou je nutno brát v úvahu, se týká zakomponování opevnění nebo válečné události do krajiny tvořící pouhou kulisu. Tato krajina je neživá a velmi zjednodušená a její vyobrazení nemusí odpovídat realitě (*Matoušek – Blažková 2012, 285*).

5.7. Dramatizace událostí

Nezanedbatelným faktorem vedut a rytin je jejich až přehnaná dramatičnost. Toto platí nejen pro veduty či situační plány s bojovými situacemi, ale i pro ikonografické prameny, které zobrazují bitevní krajinu. V praxi to znamená, že veškeré vyobrazené jednotky vidíme v pohybu, veškeré palné zbraně střílí a samotnou situaci ještě podtrhují hořící budovy. Tato dramatická přemrštěnost se netýká pouze vojenských akcí, ale nevyhnula se ani přírodním poměrům. Pokud se na bitevním poli vyskytují nějaké kopce, údolí a jiné přírodní nerovnosti, bývají jejich rozměry na ikonografických pramenech přehnané. Dokonce zde můžeme najít i zcela smyšlené terénní útvary (*Matoušek – Blažková 2012, 285*).

5.8. Zobrazení dle vojenských inženýrů

Rytiny vytvořené na základě podkladů od vojenských inženýrů tvoří skupinu rytin se společnými prvky. Jedná se o terénní panoramatické plány vytvořené mezi lety 1640 a 1641. Jejich autorem je právě C. Cappel nebo další inženýr C. Mardefeld. U těchto rytin nacházíme skupinu společných znaků. Hlavním a charakteristickým

znakem všech těchto rytin je dokumentace polních opevnění a obléhaných měst. Vzhled měst se zjednodušil pouze na půdorys opevnění, který je ovšem pečlivě zakreslen. Samotné město je zredukováno na pouhý půdorys. Rovněž i budovy ve městech podlely značnému zjednodušení do bloků, které tvoří jen půdorys. Jediné budovy, které bývají nějak zvýrazněné, jsou pouze budovy sloužící jako orientační body, například kostely. Velmi dobře vyobrazen je na těchto plánech naopak systém polních opevnění. Také samotná krajina je redukována. I zde zůstávají jako jakési orientační body sakrální stavby, mlýny, lesy a jiné. Redukce se nevyhnula ani vodním tokům a síti cest (*Matoušek – Blažková 2012, 286*).

5.9. Rytina obléhání Hradce Králové

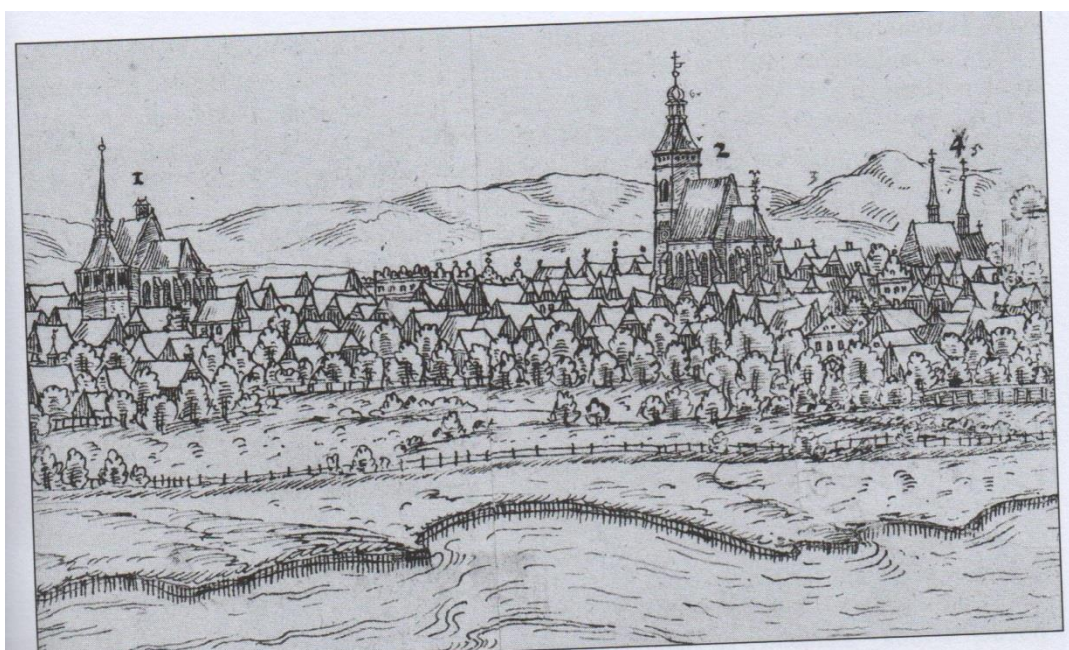
Při kritice plánu obléhání Hradce Králové vytvořeného císařským inženýrem C. Cappim se budu držet výše uvedených podkapitol. Zmíněný plán byl pro potřeby kritiky otočen o 180°, aby při práci s jinými ikonografickými materiály nedocházelo ke zbytečným zmatkům.

5.9.1. Ikonografické zobrazení

Už při prvním pohledu na plánek je jasné, že zde úplně chybí nebeská sféra. Na město se díváme shora. Pro krajinu a předměstí Hradce Králové slouží šikmý, z výšky vedený pohled. Ve spodní části plánu najdeme čtyři výřezy s detailním zobrazením dvou pevnůstek a obou městských bran. Mezi výřezy je německy psaný text informující, o jakou událost se jedná. Samotné město zde bylo zredukováno na půdorysy budov a uliční síť. Centru města dominuje jedno velké náměstí. Z odborné literatury víme, že v této době měl Hradec Králové dvě náměstí, Velké náměstí a Malé náměstí. Velké náměstí se nachází před katedrálou svatého Ducha a Malé náměstí za Mýtskou bránou. Jedinou rozpoznatelnou stavbou v centru města je katedrála svatého Ducha, i ta zde ovšem figuruje jako půdorys. Bílá věž zde zcela chybí.

Samotný tvar hradeckého návrší, a tedy i tvar města, je silně zdeformovaný. Při porovnání s mladšími mapami, např. Klierovým plánem Hradce Králové z roku 1745 nebo Pierkerovým plánem z roku 1756, a dnešními satelitními snímky je jasné, že tvar návrší neodpovídá. Hradecké návrší má ve skutečnosti tvar připomínající trojúhelník. Na plánu má hradecké návrší tvar oválný.

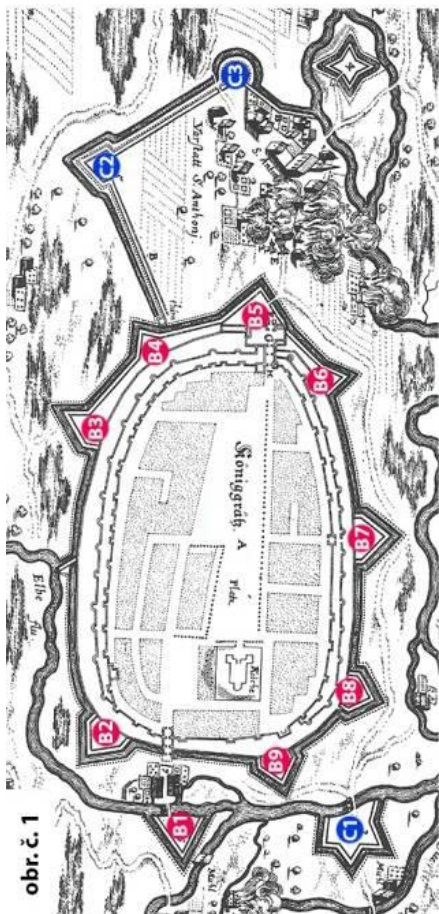
Větší detail patří městskému opevnění, a to jak středověkému, tak tomu z období třicetileté války, které je ještě propracovanější než to středověké. Zároveň zde najdeme zakresleny obě hradecké brány, jejichž umístění na Cappiho plánu přibližně odpovídá skutečnosti. V případě zakreslených bran se Cappi dopustil chyby v jejich pojmenování. Pražská brána se zde nazývá brána svatého Antonína a brána Mýtská je pak označena jako brána svatého Petra. Ani toto pojmenování není správné, protože Cappi brány pojmenoval dle nejbližších kostelů a pravděpodobně při kompletování skic došlo k přehození jejich jmen.

Obr. 2 Výřez z Wilenbergovy veduty zobrazující kostely sv. Petra (vlevo), sv. Anny (uprostřed) a sv. Jakuba (vpravo). (Bláha 2017, 185).

Zachycena je i Rybářská branka, jejíž poloha je na Cappiho plánu díky deformaci celého hradeckého návrší mírně zkreslená, správně by se měla nacházet více na jihozápadě. Vidíme také nejstarší hradeckou hradbu tvořenou dovnitř otevřenými věžemi, kterých na plánu napočítáme 40. Následuje menší parkánová hradba tvořená 32 půlkruhových baštami. Jako poslední je zobrazena hradba, jež byla dle odborné literatury vztyčena u samotné paty návrší (Bláha 2017, 644). Plánek

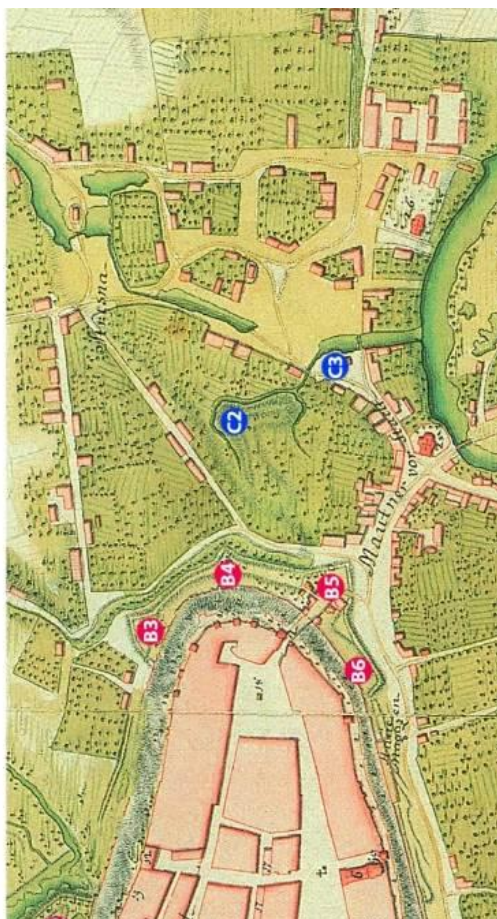
zobrazuje hradbu jen jako zeď postrádající jakékoliv obranné stavby. Zde se Cappi dopustil chyby, protože z porovnání jeho plánu s Willenbergovou vedutou vyplývá, že hradbu tvořila pouze jednolitá stěna, ale zahrnovala i obranné stavby. Na tuto hradbu navazuje bastionové opevnění zbudované švédskou armádou. Tvoří jej osm bastionů, propojených vzájemně ochranným valem. I v případě tohoto opevnění musíme počítat se zkreslením, protože i ono kopíruje zkreslené hradecké návrší. Zároveň neodpovídá vzdálenosti mezi jednotlivými bastiony. Při porovnání Cappiho plánu Hradce Králové s mladšími ikonografickými zobrazeními, konkrétně s Klierovým plánem a Pierkerovým plánem, vyvstávají odchylky v zobrazení švédských šancí. Jako důkaz nesrovnalostí jsem označil všechny fortifikace zbudované švédským vojskem na Cappiho situačním plánu, přičemž to stejné bylo provedeno na obou výše zmiňovaných plánech. Bastiony jsem označil červeným bodem s písmenem B a každému jsem přiřadil číslo od 1 do 9. Ostatním fortifikacím náleží modrý bod s písmenem C a číslo od 1 do 3. Při pohledu na všechny tři ikonografická vyobrazení Hradce Králové je na první pohled zřejmé, že díky deformaci hradeckého návrší na Cappiho situačním plánu neodpovídá rozmístění některých bastionů. U bastionů označených jako B4, B5, B6 a B9 poloha odpovídá na všech třech ikonografiích, u ostatních bastionů nikoliv. Rovněž neodpovídá poloha dalších fortifikací, nejzřetelněji u fortifikace označené jako C2. Jedná se o bastion chránící předměstí svatého Antonína, který je na Cappiho plánu posunut více na sever. Při porovnávání s ostatními ikonografickými vyobrazeními byl tento bastion přibližně v jedné linii s bastionem B4 a zároveň by tento bastion měl být, rovněž přibližně, v jedné linii s kruhovitou fortifikací označenou jako C3. Uvedené skutečnosti napovídá i zakreslený relikv vodního příkopu těchto dvou fortifikací na Klierově a Pierkerově plánu. Další nesrovnalost vyvstává v případě bastionu B2, který je na Cappiho plánu posunut více k jihu, zatímco na ostatních dvou plánech ho najdeme přiléhající k nejsevernějšímu ohybu hradeckého návrší. Touto deformací se zároveň prodloužila vzdálenost mezi bastionem B2 a B3. Chyba pravděpodobně vznikla během kresby nebo při kompletování nákresů.

obr. č. 2

obr. č. 3

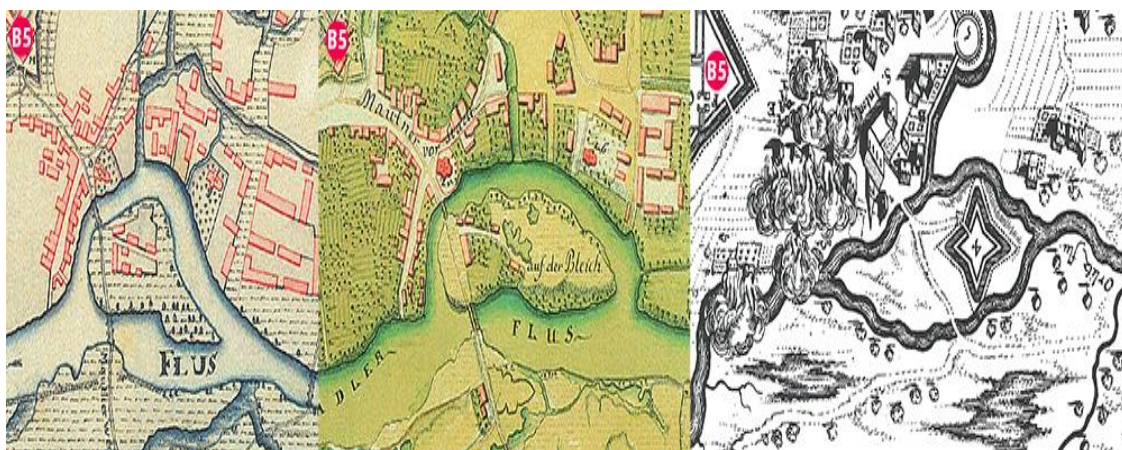

Obr.: 3 Různá zobrazení Hradeckého návrší a rozložení švédských šanci. Obrázek č. 1: Cappiho situační plán, obrázek č. 2: Klietův plán, obrázek č. 3: Pierkerův plán. (Richter 1998, mapa č. 4, mapa č. 5, mapa č. 6).

Při pohledu na ravelin označením B1 si můžeme povšimnout jeho polohy za ramenem Labe obtékající velkou část hradeckého návrší. Samotný ravelin rovněž chrání Pražskou bránu. Při porovnávání s mladšími ikonografickými prameny nebylo složité identifikovat jeho přesnou polohu. Na obou mladších plánech je tento ravelin dobře viditelný. Jediná poměrně zásadní nesrovnalost se týká jeho polohy. Na Cappiho plánu se nachází za řekou, na obou mladších vyobrazeních však u paty hradeckého návrší. Při přiblížení místa, kde je na Pierkerově plánu zanesena Pražská brána, je dobře viditelný potok nebo snad vodní příkop, který obtéká tento ravelin zezadu. Je tedy možné, že dokumentace a kreslení tohoto místa probíhalo v zimě. Cappi tak díky nepříznivým podmínkám tento příkop či potok považoval za koryto Labe. Na obrázku číslo 2 je jako C1 na Cappiho plánu označena pevnost nalézající se mezi dvěma koryty řeky Labe. Na mladších zobrazeních tato pevnost chybí. Její poloha se dá na mladších plánech velmi dobře určit, i když zde není zakreslena. Na Cappiho plánu se nachází na ostrově na levém břehu hlavního toku Labe. K této pevnosti vedla cesta (nacházející se mezi bastiony B8 a B9) přes můstek či most. Pevnůstka je rovněž zobrazena jako detail na jednom ze čtyř výřezů a zároveň je zde zakreslen i tento můstek. Při bližším pohledu na Cappiho rytinu cesta pokračuje dál přes další můstek či most. V blízkosti pevnůstky najdeme zakreslen mlýn. Na obou mladších plánech se rovněž nachází cesta vedoucí mezi bastiony B8 a B9, a to nejprve přes jeden most či můstek a poté pokračuje přes druhý most či můstek. Na ostrově najdeme také náčrt budovy zhruba na stejném místě jako mlýn zakreslený na Cappiho plánu. Proto jsem toto místo označil jako místo, kde se daná pevnost nacházela. Na mladších plánech je označeno jako C1, stejně jsem označil i onu pevnost.

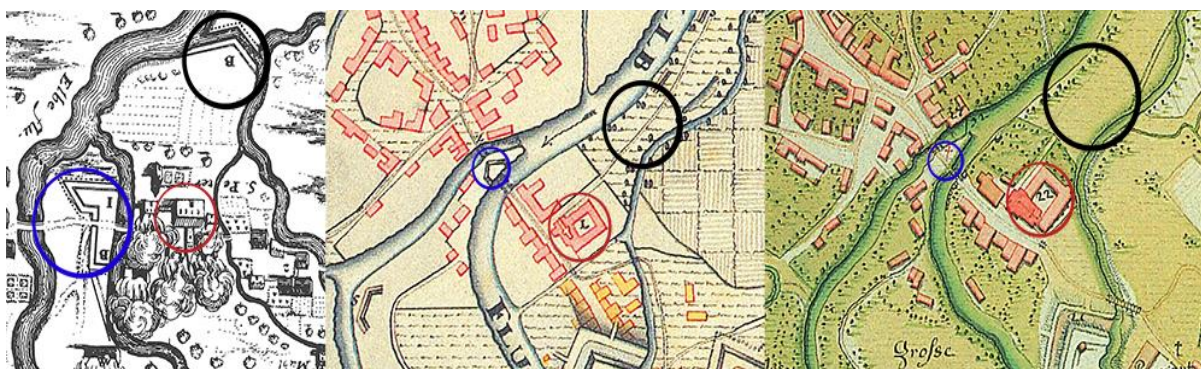
Další nesrovnalost na Cappiho plánu představuje pevnost hvězdicovitého tvaru nacházející se na ostrově řeky Orlice, který leží jižně od kostela svatého Antonína. Pevnosti náleží na Cappiho plánu číslo 4 a nachází se v západní části ostrova. Při porovnávání této části Cappiho plánu se shodnými částmi výše zmiňovaných plánů se pevnost objevuje pouze na Cappiho plánu. Nejenže na obou mladších plánech chybí, ale nejsou zde zakresleny ani terénní nerovnosti, které by naznačovaly, že na tomto ostrově v minulosti podobná pevnost stála. Na obou mladších plánech jsou zároveň na tomto ostrově zaneseny budovy. Je proto možné,

že pevnost na tomto ostrově byla po skončení třicetileté války srovnána se zemí a materiál se použil na stavbu těchto budov. Rovněž jako u hradeckého návrší je tvar tohoto ostrova deformovaný a zkreslený. Zkreslení vykazují všechny tři plány, a proto nemůžeme s určitostí říct, jaké vyobrazení se blíží skutečnosti. Co ovšem deformované není, je cesta procházející přes ostrov. Na Cappiho plánu protíná ostrov zhruba v jeho polovině. Na obou mladších zobrazeních pak vede podél západního okraje ostrova, nikoli jeho středem.

Obr.: 4 Různá zobrazení ostrova v řečišti Orlice (Richter 1998, mapa č.4, mapa č. 5, mapa č. 6).

Na Cappiho plánu je v severozápadní části vyobrazeno předměstí s kostelem svatého Petra, který jsem na obrázku číslo 4 označil červeně. Toto předměstí chrání v severní části val s příkopem. Val se na Cappiho plánu nachází pod písmenem B. Na obrázku číslo 4 jsem tento val označil černě. Zároveň předměstí chrání další val nalézající se západně od vyznačeného kostela. Tento val jsem označil modře a na Cappiho plánu se nachází mezi kostelem svaté Anny a kostelem svatého Petra. Chrání také most k předměstí svatého Petra, ve skutečnosti předměstí svaté Anny. Zde se Cappi dopustil další chyby, a to prohozením kostelů svatého Petra a svaté Anny. Kostel svaté Anny se nachází v západní části plánu. Severní val zachycuje pouze Cappiho plán, na obou mladších plánech chybí, což určení jeho polohy na mladších ikonografických plánech komplikuje. V případě západního valu se situace liší. V místě valu je na Klierově plánu malý bastion. Dalším důvodem, proč jsem pro umístění tohoto valu zvolil vyznačená místa, je jejich výrazná vzájemná podobnost.

Obr.: 5 Přibližná poloha valů chránící předměstí svatého Petra (*Richter 1998*, mapa č. 4, mapa č. 5, mapa č. 6).

5.9.2. Tendečnost Cappiho plánu

Jako každá rytina z období třicetileté války je i Cappiho plán tendenční. Tyto rysy vykazuje i situační plán Hradce Králové. Vítězná armáda v tomto případě vedla bojové akce od severu k jihu, a právě proto je na mapě sever zaměněn s jihem, což poznáme podle vyobrazení soutoku Labe a Orlice. V případě správného zanesení světových stran by se soutok nalézal ve spodní části mapy, nicméně zde ho najdeme v části horní. Dále jsou na plánu vyobrazeny dvě dělostřelecké baterie císařské armády. U jedné jsou patrná i děla, zatímco postavení švédské armády není zobrazeno vůbec.

5.9.3. Zobrazené události a jejich pořadí

V případě vyobrazení obléhání Hradce Králové císařskou armádou ani zde bez legendy nepoznáme pořadí jednotlivých bojových akcí. Z odborné literatury víme, že císařská vojska nejprve zaútočila na kostel svatého Petra. Švédští vojáci tuto čtvrť zapálili a ustoupili. Tato událost na Cappiho plánu figuruje, ale v důsledku záměny kostela svaté Anny za kostel svatého Petra hoří jiné předměstí. Zakresleny jsou rovněž oboje císařské baterie najednou, přičemž jedna před kostelem svatého Antonína a druhá v blízkosti kostela, jehož název na plánu chybí. Podle odborné literatury se jedná o kostel svatého Jakuba. Císařská armáda u něj postavila dělostřeleckou baterii nejdříve a až později ji zbudovala u kostela svatého Antonína. Na ostřelování Hradce Králové od kostela svatého Antonína odkazuje jeden z výřezů

ve spodní části plánu. Bránu svatého Petra, ve skutečnosti Mýtskou, zde vidíme v plamenech. Při tomto ostřelování byly poničeny věže Mýtské brány.

5.9.4. Zobrazení krajiny

Krajina na Cappiho plánu doznala značného zjednodušení. Samotná bitva probíhala v zimních měsících, ale již víme, že krajina zobrazená na tomto plánu se jeví jako jarní či letní. Na plánu nenajdeme žádné terénní nerovnosti jako kopce a údolí, což v tomto případě odpovídá skutečnosti, protože okolí Hradce Králové je poměrně ploché. Zde zobrazené krajině dominují řeky Labe a Orlice. Orlici tvoří pouze jedno koryto, na kterém jsou zakresleny dva ostrovy, což také odpovídá realitě, stejně jako počet ostrovů na řece Orlici. Neodpovídá však jejich tvar. Za touto nesrovnalostí pravděpodobně stojí fakt, že bitva probíhala v zimě a krajinu pokrýval sníh. Pro Cappiho bylo tudíž velmi obtížné věrohodně zobrazit tvar obou ostrovů. Ze stejného důvodu pro něj muselo být náročné zakreslit i řeku Labe, která měla v 17. století v okolí Hradce Králové bohatou vodní síť. I když Cappiho znevýhodňovaly přírodní podmínky, zakreslil tok Labe poměrně věrohodně.

5.10. Prvky dramatičnosti

V případě Cappiho vyobrazení obléhání Hradce Králové nelze prvky dramatičnosti přehlédnout. V tomto případě se však jedná pouze o hořící a zničené budovy, žádná uskupení vojáků na tomto plánu nenalezneme. I když jsou zde vyobrazena děla, nestřílí, přestože víme, že město bylo císařskou armádou ostřelováno z děl.

5.11. Rytina obléhání Litoměřic

Plán obléhání Litoměřic od Carla Cappiho zobrazuje vojenskou akci. Tuto rytinu můžeme nalézt v *Theatrum Europaeum* od M. Meriana. Samotný plán charakterizuje strohost, přičemž ústřední motiv zde přebírá plán města zjednodušený na půdorysné vyobrazení. Samotné město je vsazeno do schematicky pojaté krajiny, jejíž hlavní motiv představuje protékající řeka Labe. Ve spodní části plánu najdeme čtyři detailní výřezy města (*Drgáčová 2010, 19–20*).

Samotná městská zástavba je zredukována na pouhé schematické bloky budov a síť ulic. Carlo Cappel se zde dopustil zkreslení v jihozápadní části města.

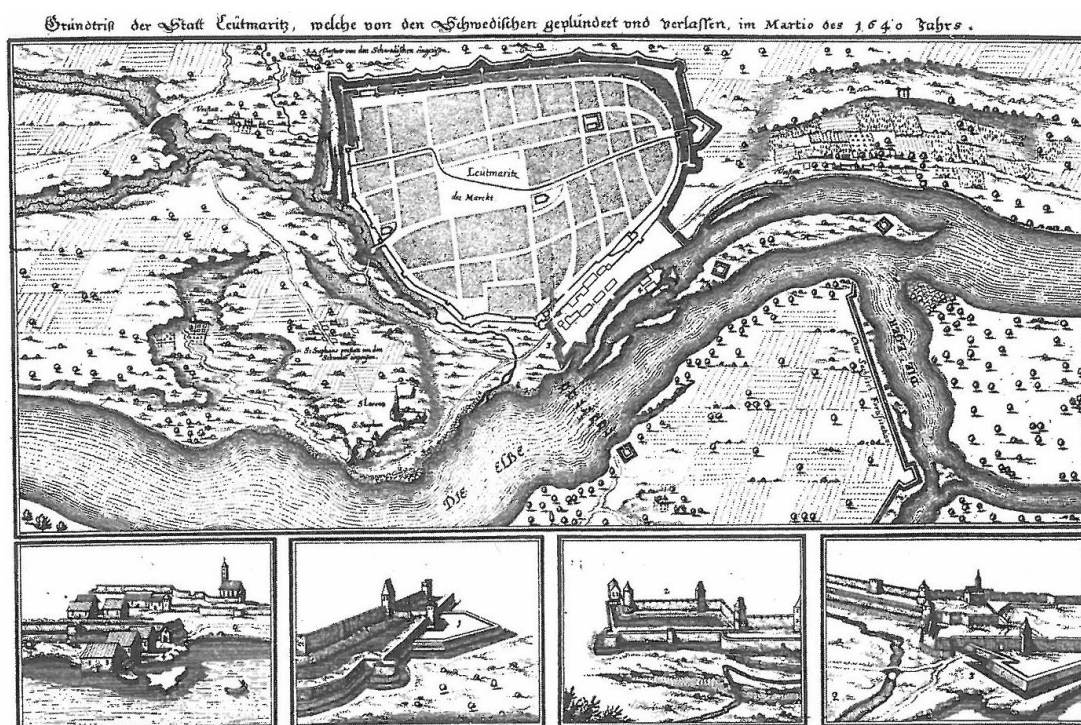
Samotné městské opevnění už pak zobrazuje lépe, nicméně i toto je zde zdeformováno, protože kopíruje městskou zástavbu. Lépe na tom je opevnění z třicetileté války a středověká fortifikace. Na nákresu nechybí ani dvě reduty na Střeleckém mostě a jedna před Labským mostem. Na mladších vyobrazeních Litoměřic nicméně tyto reduty chybí. Pomocí mladších kartografických materiálů můžeme ověřit, do jaké míry na tomto plánu vodní toky odpovídají realitě. Vyobrazeny jsou zde řeka Labe, Pokratický potok a soutok Labe s Ohří. Pokratický potok dnes již neexistuje a na plánu je zobrazena pouze Stará Ohře. Porovnání se staršími kartografickými materiály potvrdilo, že se Cappi držel skutečnosti. Je dodržena i přibližná vzdálenost soutoku Labe a Ohře od dnešního Tyršova mostu. Zkreslení ovšem doznala poloha Střeleckého mostu. Na plánu je ostrov oproti skutečnosti výrazně posunut směrem na východ. Ve skutečnosti část Střeleckého mostu probíhá pod Tyršovým mostem a samotný ostrov leží u východní strany tohoto mostu. Na plánu ostrov dosahuje skoro až k soutoku Labe a Ohře. Na místě, kde by se měl nacházet Střelecký ostrov, najdeme vyobrazen ostrov jiný, pravděpodobně se jedná o Písečný ostrov, který ovšem ve skutečnosti leží u západní strany mostu (*Drgáčová 2010, 20–21*).

Terénní a kartografická zkoumání zjistila, že plán vznikl na základě materiálů získaných minimálně na třech pozorovacích místech. Samotné zobrazení Litoměřic působí dojmem, že plánek byl zhotoven z pozorovacího místa jižně od města. V této oblasti je pouze rovinný terén, takže vytvořit plánek na základě pozorování z této oblasti nelze. Jako pravděpodobné pozorovací stanoviště se jeví vrch Radobýl, odkud lze pozorovat všechna místa zobrazená na plánu. Jako další pozorovací stanoviště pak přichází v úvahu Bílá hora a vrch Bídnice (*Drgáčová 2010, 21*).

Ve spodní části plánu nalezneme čtyři detaily městských částí. Na první části je vyobrazen mlýn s detailem opevnění, které se nacházelo v předpolí kostela svatého Vavřince. Následuje část vyobrazující Dlouhou bránu s okolím a detail na bastion chránící tuto bránu. Na třetím výřezu vidíme akvadukt a nový královský hrad a na posledním pak kostel Panny Marie, dolní část Pokratického potoka a předpolí Mostecké brány (*Drgáčová 2010, 21*).

V případě zobrazení bojů o Litoměřice se jedná především o nákresy technického rázu s důrazem na polní a městské opevnění. Je tedy s podivem, že v případě této rytiny zobrazení města neodpovídá realitě. U některých zde zanesených objektů, jako jsou říční koryta a ostrovy, lze brát v potaz jejich proměnu.

Na druhou stranu u zobrazeného města tuto možnost využít nelze. Jako hlavní příčina zkreslení půdorysu Litoměřic se zde tedy jeví nepřesné zkombinování jednotlivých nákresů či účelovost rytiny. V tomto případě Cappiho zajímalo pouze opevnění Litoměřic, které zakreslil více méně správně, na ostatní části krajiny zřejmě takový důraz nekladl (Drgáčová 2010, 21–22).

Obr.: 6 Rytina obléhání Litoměřic roku 1640 (Drgáčová 2010, obr. 1).

5.12. Rytina obléhání Olomouce

Jedná se o anonymní rytinu s názvem *Eigentlicher Abriss der Stadt Olomütz in Mähren sampt der Kayserliche Belagerung im Jahr 1643 und 1644*, kterou můžeme nalézt v díle *Theatrum Europaeum* autora J. P. Loticha. Obléhání Olomouce najdeme také v *Topographia Bohemiae, Moraviae at Silasiae* od Martina Zeillera. Obě díla pocházejí z nakladatelství Matthiase Meriana. Samotná rytina kombinuje šikmý vysoký pohled a půdorysné plány a stěžejním motivem je plán města Olomouce.

Dále jsou zde vyobrazeny vojenské tábory, vodní toky a obléhací valy, dělostřelecké baterie, lesy, vojenské jednotky a dvě stavby (*Fiedlerová 2012, 56–57*).

Fortifikace města Olomouc tvořilo v období třicetileté války opevnění pocházející z přelomu 13. a 14. století a bastionové opevnění vybudované švédskými vojsky. Středověké opevnění pak bylo upravováno v roce 1526. V roce 1642 Olomouc dobývá švédský generál Torstenson, který město přetváří ve švédskou pevnost. Krátce po obsazení začaly opevňovací práce, poničené úseky hradeb byly zbořeny, padl i klášter Hradisko a olomoucká předměstí. Získaný materiál se využil pro stavbu bastionového opevnění. Brány Litovelská a Dolní byly zastavěny, a coby průchozí byly ponechány Blažejská, Střední a Hradská. Blažejskou bránu měl posílit bastion. Dále u severozápadní hradby vyrostly raveliny a jeden u Sladového mlýna. Západní frontu posílila krytá cesta u vodního příkopu. Val s bastiony kryl úsek hradeb mezi věží svaté Barbory a severozápadním rohem hradby. Další ravelin byl zbudován na sever od Rohelské brány. Švédské opevnění bylo kombinováno s opevněním středověkým (*Fiedlerová 2012, 57*).

Městskou zástavbu rytina nezobrazuje. Jako pouhé půdorysy zde vidíme dóm svatého Václava, jehož poloha neodpovídá skutečnosti, Jezuitskou kolej a Biskupský dvůr. Dóm se oproti rytině nachází za věží svaté Barbory a kapitulním děkanstvím. Takto pojaté redukované zobrazení městské zástavby je pro Merianovo nakladatelství typické (*Fiedlerová 2012, 57–58*).

Na rytině je zakresleno rovněž opevnění císařské armády. Jihovýchodně od města najdeme jeden val a západně druhý, přičemž oba město obkružují a mají v sobě navíc zasazeny pevnosti, v západním valu čtyři, jednu hvězdicovou a tři čtvercové, v jihovýchodním valu jednu pevnost čtvercovou a ruinu označenou jako cc. Značky dále označují vojenské jednotky a tábory. Jedná se o běžně používané značení. Severovýchodně od města leží hlavní tábor císařského vojska, jehož přirozenou ochranu zajišťoval Černovířský les, poblíž nějž se nachází zničený klášter Hradisko. Tábor ležící jihovýchodně od města chránil kratší val (*Fiedlerová 2012, 58–59*).

Dělostřelecké baterie a vojenské oddíly vytvářejí jediný akční prvek na jinak statické rytině. Vojsko a dělostřelecké baterie jsou rovněž zaneseny značkami. Všechny jednotky jsou buď v pohybu, nebo útočí, děla pálí proti hradbám. Zobrazené útoky císařské armády odpovídají skutečným útokům proti hradbám města Olomouce (*Fiedlerová 2012, 59*).

Terén zanesený na rytině je plochý s minimem nerovností. Ve skutečnosti terén jižně a jihovýchodně od města silně převyšuje okolní terén, což je na rytině znázorněno pomocí šrafování. Šrafovaný terén se nachází u jižního oblouku hradeb (*Fiedlerová 2012, 59*).

Na rytině najdeme také velice hustou říční síť. Toky nicméně postrádají jakékoliv pojmenování a jejich určení je proto obtížné. I tak lze identifikovat řeku Moravu protékající podél lesa. Střední Morava protékala západně od řeky Moravy. Jsou zde zanesená také dnes neexistující ramena řeky Moravy a soutok Moravy a Střední Moravy nacházející se jižně od města. Zcela chybí řeka Bystřice. Značky zakreslené severně od města označují mokřiny (*Fiedlerová 2012, 59–60*).

Některé značky označují i vegetaci. Nejvýraznější je zanesení Černovířského lesa ležícího severovýchodně od města, a to jako shluk stromů. Poblíž se nachází další rozptýlená zeleň. Severně od města jsou v prostoru mezi řekami pravděpodobně mokřiny (*Fiedlerová 2012, 60–61*).

Na rytině najdeme mimo města Olomouc také ruinu kláštera Hradisko, nepojmenované ruiny a mlýn. Zanesený mlýn leží severně od města, východně pak nepojmenované ruiny a zbytky kláštera Hradisko leží severovýchodním směrem. Jiné sídelní objekty zde zaneseny nejsou, protože švédská vojska srovnala se zemí všechna okolní předměstí (*Fiedlerová 2012, 61*).

Komunikacím nebyla přikládána během vytváření rytiny žádná důležitost, proto jsou zde zaneseny pouze tři silnice a pravděpodobně chybně (*Fiedlerová 2012, 61*).

Při vytváření této rytiny autor redukoval některé aspekty na minimum. Krom krajiny a městské zástavby se jedná i o císařskou armádu, zanesenou jen s pomocí jednoduchého značení. Rovněž zvolil pro tuto dobu typické zobrazení událostí, všechny události jsou zobrazeny najednou. Tábory a pozice císařské armády jsou, zobrazeny velmi povrchně, což může být dáno informacemi, které měl autor k dispozici. I když autor rytiny není znám, podle způsobu, jakým zanesl některé informace, konkrétně jakým způsobem zanesl pozice obou armád, lze odhadovat, že se pravděpodobně jednalo o inženýra švédské armády (*Fiedlerová 2012, 67*).

5.13. Rytina Kolína

Rytinu můžeme najít v díle *Topographia Bohemiae, Moraviae et Silesiae*. Po přeložení legendy v pravém horním rohu zjistíme, že rytina pojednává o dobytí města

Kolína císařskou armádou v únoru roku 1640. Dále je zde uveden i autor předlohy Carlo Cappel (Matoušek 2010, 915–917).

Hlavní motiv rytiny přebírá město Kolín. Samotné město vidíme jako půdorys s plasticky zakresleným opevněním. Městská zástavba je zanesena jen jako nic neříkající půdorysné vyobrazení. Jedinou rozeznatelnou stavbu představuje chrám svatého Bartoloměje, vyobrazený rovněž jako půdorys, a kolínský zámek. Hlavní náměstí nese pojmenování Marckt. Kolínské hradby zde zanesené pravděpodobně odpovídají realitě, naopak městská zástavba jí neodpovídá (Matoušek 2010, 917).

Kolínský zámek vznikl jako hrad na místě dominikánského kláštera dominikánů zničeného v roce 1437. Hrad se v roce 1553 dostává do držení Karla ze Žerotína, který jej nechal přestavět na renesanční zámek. Během úprav se směrem na sever prodloužilo západní křídlo. Cappel ho na rytině představuje jako čtvercovou stavbu, západní křídlo zde zakresleno není. Jediné stavby zámku, které působí věrohodně, jsou věže nacházející se v severní části zámku. Věrohodnost se nicméně nevztahuje na umístění jihozápadní věže. Poloha věže na pravém břehu Labe, takzvané Labské věže, se jeví jako možná. Dále se na rytině nachází dva mlýny, západně od Labské věže mlýn Podskalský a přímo naproti němu zřejmě mlýn Podklášterský, který však na rytině pojmenován není. Jako pravděpodobná se jeví i poloha jezu zaneseného mezi oběma mlýny (Matoušek 2010, 917).

Také podoba Labského předměstí na pravém břehu Labe bude poměrně pravděpodobná. V těchto místech najdeme i kostel svatého Víta a naproti na levém břehu Labe Kutnohorské předměstí. Kostel svatého Jana Křtitele leží poblíž východní hradební zdi. Ve skutečnosti stojí asi 500 metrů od hradby (Matoušek 2010, 917).

Rytina ukazuje i městské komunikace a popraviště, které najdeme západně od města na kopci za Pražským předměstím. Dle Cappiho se popraviště nalézá zhruba 500 metrů od hradeb. Dnes poblíž tohoto popraviště leží ulice Na Spravedlnosti, asi 900 metrů od hradeb. Co se týče zobrazení pozemních komunikací, je velmi zmatečné a nepřesné. Jediná odpovídající komunikace je Kutnohorská silnice. Cappel zároveň zaměnil silnici vedoucí na Prahu za silnici k Brandýsu (Matoušek 2010, 918).

Další výraznou část rytiny představuje řeka Labe a její řečiště. Při porovnání této rytiny s mladšími kartografickými prameny je jasné, že Cappim zakreslená řeka

odpovídá skutečnosti. Předmětem pochybností může být nicméně počet ostrovů. V době třicetileté války, kdy řeka nebyla redukována, se mohl počet a tvar ostrovů měnit. Tuto skutečnost dokládá 1. a 2. vojenské mapování. S jistotou víme, že Cappi správně zachytil ostrov ležící poblíž mostu blíže pravého břehu Labe. Dále zachytil dnes již neexistující rameno Labe. Zajímavé je vyobrazení řeky Cidliny, která se na této rytině vlévá do Labe, což je poněkud problematičké, protože soutok obou řek leží 10 kilometrů od Kolína. Cappi se zde dopustil chyby, když podcenil terénní průzkum a zaměnil jedno z bočních ramen Labe za řeku Cidlinu, o které věděl pravděpodobně pouze z doslechu (*Matoušek 2010*, 918–919).

Terén a vegetace působí velice zjednodušeně, ale věrohodně. Objekty jako vrch s popravíštěm či Zálabská skála pravděpodobně odpovídají realitě. Věrohodné jsou i zobrazené mokřady. Zbývající vegetaci najdeme jen formou značek označujících pole, louky a zahrady (*Matoušek 2010*, 919).

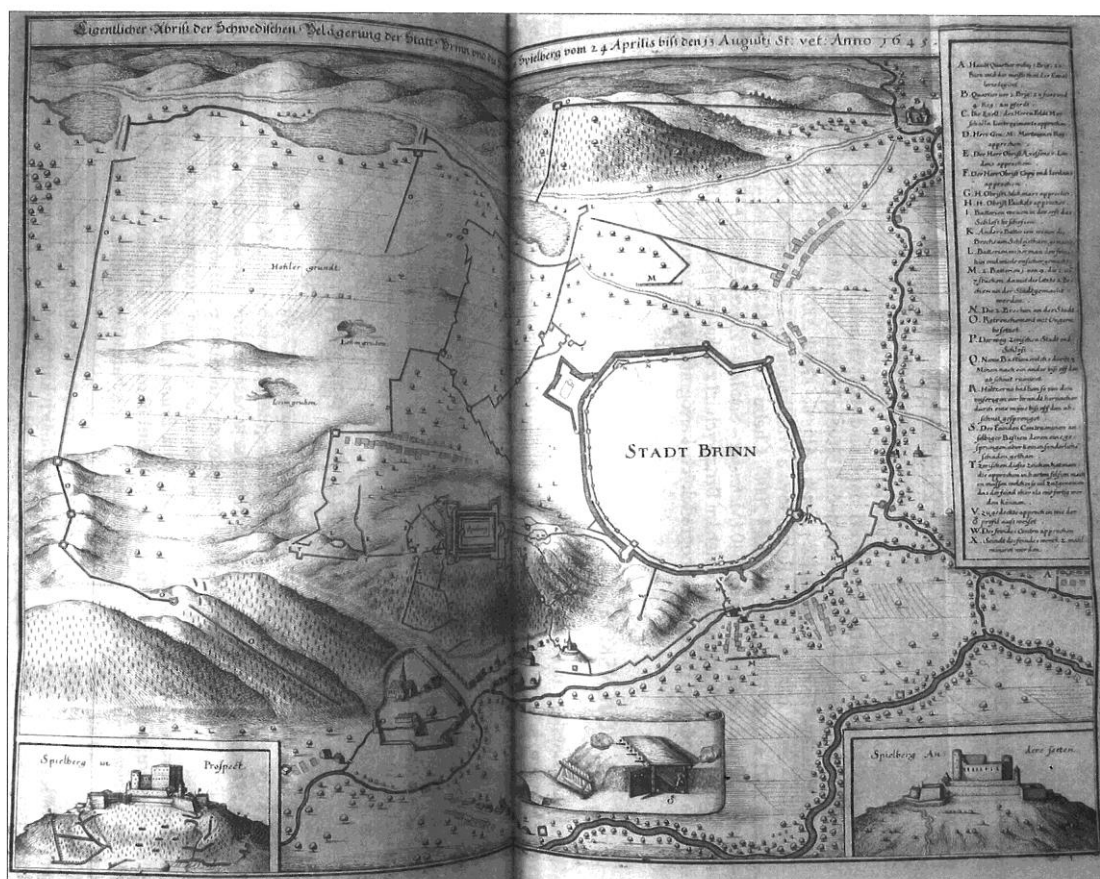
Další část rytiny tvoří vojenské jednotky, a to coby jednotky postupují směrem ke Kolínu, respektive k mostu. Pražské předměstí je na rytině přetvořeno v pevnost. Co se týče vojenských figur, najdeme zde i mušketýry ukrývající se u kostela svatého Víta (*Matoušek 2010*, 920).

Rytinu tvoří dvě hlavní části, městské opevnění a most zbudovaný císařskou armádou spolu s opevněním na Pražském předměstí. Na obě je kladen mnohem větší důraz než na ostatní zde zobrazené objekty. Neznamená to nicméně, že by autor nebyl obeznámen s terénem kolem města Kolína, ale realitu si upravil dle svého a některé objekty špatně identifikoval a zakreslil (*Matoušek 2010*, 920).

Ponávce v prostoru sídliště Ponava, dnešního parku Lužánky. Zmíněné rybníky nalezneme i na prvním vojenském mapování (*Matoušek – Blažková 2011*, 611).

Co se týče členitosti terénu, nejvýrazněji je zde zanesen vrch Špilberk a Žlutý kopec, který se Špilberkem sousedí. Dále pak o něco méně výrazně jsou znázorněny Žabovřesky. V horní části rytiny najdeme výrazný kopec s ležením vojska Zikmunda Rákoczyho. Zanesená vegetace na všech kopcích nese značku, která je podobná značení pro vinice. Tato značka je hojně užívána v 1. vojenském mapování. Většinu plochy v okolí Brna zaplňují pole. V oblasti najdeme i množství vodních ploch a řek a řídký stromový a keřovitý porost. Na rytině najdeme poblíž vesnice Švábky dvě cihelny. Zvlněný kopcovitý terén v horní části mapy znázorňuje jižní oblasti Moravského krasu. Na mapě si můžeme povšimnout chyby, kdy se spojnice spojující ređutu se Zábřdovickým klášterem táhne vzduchem. Ve spodní části rytiny se nacházejí tři detailní vyobrazení. Dvě znázorňují pevnost Špilberk ze severu a z jihu. Prostřední rámeček nabízí technickou kresbu zákopu. Při pohledu na rytinu se zdá, že zobrazená krajina má tvar obdél níku. Ve skutečnosti je krajina čtvercový poligón o rozměrech 4–5 kilometrů (*Matoušek – Blažková 2011*, 611).

Autor rytiny věnoval daleko větší pozornost opevnění města Brna a jiným válečným výjevům. Svědčí o tom i fakt, že krom Brna a Špilberku nejsou žádná jiná zanesená sídla pojmenována. Rovněž nenajdeme pojmenování zanesených vodních toků a pozemních komunikací. Další skutečnost dokládající vojenský účel rytiny přináší přiložená legenda. Čítá celkem 21 položek, z toho čtrnáct jich označuje švédské jednotky. Tři značky označují akce či výsledky švédských bojových operací a další tři označují císařské pozice. Pouze jedna značka souvisí s jiným prvkem než válečnou akcí, a to s cestou mezi Brnem a pevností Špilberk (*Matoušek – Blažková 2011*, 613).

Obr.: 8 Rytina Brna (Matoušek – Blažková 2011, obr. 1).

5.15. Třebelské bojiště

Také rytiny zobrazující Třebelské bojiště můžeme najít v Theatre Europaea. Co se týče vyobrazení, působí rytiny relativně věrně. Nenajdeme zde zmínku ani o autorovi rytin, ani o autorovi kresebných podkladů. Rytina představuje popis bitvy a názornou ilustraci rozdělenou do dvou částí, přičemž každá série měla rozdílný počet dílů, což záleželo na kvalitě a množství kreseb. Roli hraje i důležitost zobrazované události a děj. Veduta zobrazující události 22. srpna představuje vojenské střetnutí. Ústředním motivem této rytiny je bojová scénérie. Veduta zobrazující události 19. srpna je vedutou topograficky dokumentační zobrazující především krajinu bojiště. Naopak veduta zachycující události 22. srpna se coby veduta schematicky plošná soustředí hlavně na vyobrazenou bitvu, nikoliv na krajinu. Tento typ veduty představuje pro období třicetileté války dominantní typ. Pro dobrou přehlednost a orientaci na vedutě byl volen pohled shora. Nepodstatné části se redukovaly pouze na půdorysné zobrazení (Matoušek 2006, 123).

Pohled na vedutě z 19. srpna má pohled veden šikmo shora. Do značně zjednodušené krajiny je zasazeno bojiště, které má charakter půdorysného plánu. Světové strany na vedutě na rozdíl od ostatních vedut z Theatre Europaea odpovídají.

Hlavní motiv této veduty tvoří detailně zobrazená vojenská postavení, která mají charakter půdorysů. Vytváří silný kontrast se zjednodušeným zobrazením krajiny. Podoba veduty tedy vypadá takto: do krajiny plastického charakteru je zasazeno opevnění tvořené jen jako schematický, půdorysný nárys. Tato nesourodost narůstá v částech veduty, kde se vedle sebe nacházejí plastická vyobrazení kupříkladu budovy a opevnění. Pro přivedení pozornosti na vojenská ležení byly vyobrazeny na zcela smyšlených terénních nerovnostech, ležení stojí na vyvýšených místech, což odporuje skutečnosti (*Matoušek 2006*, 123–124).

Samotné zobrazení obou bojujících stran je tendenční. Švédské ležení působí propracované, zatímco u ležení císařského vojska se jedná pouze o jednoduché zobrazení. Důležitou součástí veduty je zobrazení bojových scén. Vedutu jakoby ožívují postavy vojáků a jezdců, najdeme zde i dělostřelecké baterie. Zde se jedná pouze o ikony, jejichž účelem je informovat o bojové situaci. Krom jedné dělostřelecké baterie všechna děla střílí. Z děl vedou čáry určující místo, na které děla pálí. Pro doplnění atmosféry použil autor oblaka dýmu po výstřelech. Zde se ovšem jedná pouze o navození atmosféry, protože některá děla by ve skutečnosti střílela na vzdálenost větší než 4 kilometry. Zobrazení osamocených jezdců je čistě účelové. Tito jezdci mají přiřazené písmeno F, což dle legendy odpovídá jízdám hlídkám. Pro interpretaci působí poměrně složitě situace zanesená na Vlčí hoře. Nenajdeme zde žádná opevnění, ani jednotky, pouze dva velké ohně (*Matoušek 2006*, 124–125).

Sídla jsou vyobrazená velmi věrně, například půdorys ulic u Svahů a Černošina odpovídá realitě. Nepřesně ovšem zanesl autor kostel ležící v západní části obce Týnec. Pravděpodobně byl zaměněn s tvrzí, která v této části obce skutečně stála. V Černošíně a Sedlišti stály kostely již od středověku, ale na vedutě jejich zobrazení chybí. K podobě hradu Třebel neexistují jiné ikonografické prameny než veduty, proto nelze říct, zda jeho vyobrazení odpovídá realitě. Mladší ikonografická zobrazení navíc vycházejí právě z této veduty.

Zobrazení cest zde není nepřesné, což působí u veduty informující o bojových akcích zvláště, navíc když střetnutí obou armád proběhlo na důležité silnici. Tato silnice zároveň představovala důležité strategické místo, o něž obě strany bojovaly. Táhnul se podél ní i švédský tábor a totéž učinila i vojska císařské armády. Na vedutě je zanesena pouze silnice mezi vesnicí Svahy a hradem pokračující dále k obci Černošín. Další komunikace se svažuje od hradu do údolí. Komunikace

nezmiňuje ani legenda k této vedutě, což lze chápat tak, že oproti bojovým akcím nebyly pro autory této veduty tak důležité (*Matoušek 2006*, 126).

I když krajina tvořila pouhou kulisu, její vyobrazení je kupodivu velice přesné. Platí to nejen pro zanesené vodní sítě, ale i pro reliéf terénu. Týká se to ovšem pouze krajiny poblíž švédského opevnění. Jedná se o oblast ležící západně od údolí Kosího potoka, kde zaznamenáváme pouze jednu nepřesnost, mezi švédským táborem a údolím Kosího potoka je chybně zanesena soustava roklí. Na vedutě vidíme rokle dvě, ale ve skutečnosti se jedná o údolí Týneckého potoka. Zanesení rybníků na západ od Otína rovněž odpovídá skutečnosti, stejně jako rybníky ležící jihozápadně od Řešanova. Rybníky mezi Vysokým Sedlištěm a Týncem zcela chybí. Tato oblast se, co se týče vodní plochy, silně proměňovala a nelze s jistotou říci, zdali zde rybníky skutečně byly. V případě krajiny v blízkosti císařského tábora se jedná o poměrně úsporné zobrazení. Skutečnosti pravděpodobně odpovídá údolí naproti obci Křívno. Na vedutě nenajdeme Kořenský potok a rovněž širší okolí bojiště je smyšlené. Scénu bitevního pole lemuje zvlněný terén. Pravděpodobně zde došlo k úpravám v rytecké dílně (*Matoušek 2006*, 127).

Krajina na vedutě má charakter odlesněného terénu určeného pro zemědělskou činnost. Lesy najdeme pouze v oblastech roklí a údolí a rovněž na Vlčí hoře, přičemž jejich zobrazení je velmi pravděpodobné. Na vedutě vidíme pouze listnaté stromy, ale zřejmě se může jednat pouze o zobrazení stromů jako takových.

Na vedutě zobrazující situaci z 19. srpna chybí mnoho důležitých objektů, což je u autora, který velmi dobře zanesl například vodní síť, poněkud neobvyklé. Chybí obce jako Zliv a Řešanov a dále sídla nacházející se severně od údolí Kosího potoka (*Matoušek 2006*, 128).

Veduta zachycující události z 22. srpna má zcela jiný charakter než ta z 19. srpna. Druhá veduta zobrazuje hlavně bitvu, a tedy je více akčně laděná a realističtější. Veduta je orientována ze západu na východ a využívá se nižší perspektivy než v předchozím případě. Autor bojiště pozoroval pravděpodobně ze švédského ležení (*Matoušek 2006*, 128–129).

Co se týče vojenských akcí, nacházíme zde větší detail, rozeznáváme dokonce jednotlivé vojenské vybavení. Hlavním motivem je opět zobrazení bojových akcí. Před švédským táborem se nepřátelské armády vzájemně ostřelují z mušket a děl, vidíme i ústup císařských jezdeckých jednotek a ústup císařské armády směrem ke Kosímu potoku. Mnohem propracovanější oproti předchozí vedutě je také

veškeré opevnění, např. zakreslené baterie střílí. Na této vedutě ale chybí trajektorie kulí. Jako problematické se zde jeví vyobrazení děl v akci nad břehem Kosího potoka, konkrétně nad břehem levým. V tomto případě by císařské dělostřelectvo páliło do vlastních řad, což je nepravděpodobné. Povšimneme si i jiného postavení dělostřeleckých baterií a redut než na předchozí vedutě, kdy se autor také dopustil několika nesrovnalostí. Například reduta ležící mezi roklemi severozápadně od Svahů je dle legendy vystavěna teprve po útoku císařského vojska, ovšem její nákres najdeme již na předchozí vedutě zobrazující události z 19. srpna (*Matoušek 2006*, 129).

Co se týče sídel, jsou na předchozí vedutě zaneseny mlýn pod hradem, Svahy a hrad Třebel. Dohledáme je i na vedutě starší. Co se týče samotného hradu, není na žádné vedutě poškozen. Švédské vojsko ale bylo nuceno hrad opustit, protože císařská armáda ho ostřelováním z děl téměř zničila. Nelze s jistotou říci, proč autor hrad na mladší vedutě nezakreslil jako zničený (*Matoušek 2006*, 129–130).

Oproti předchozí vedutě si polepšilo zakreslení cest. V celé délce je zanesena hlavní silnice, a dokonce rozeznáváme její odbočky. Z hradu vycházejí dvě cesty, jedna navazuje na hlavní silnici, druhá vede do údolí Kosího potoka (*Matoušek 2006*, 130).

Lepší zobrazení by si zasloužila i krajina. Stejně jako na mladší vedutě jsou i zde špatně zakreslená údolí nacházející se východně od vrchu Hrotku. Za smyšlené pak lze považovat vyobrazení vršků hor na horizontu, protože ten je ve skutečnosti poměrně plochý. Na základě terénních pozorování můžeme tvrdit, že i zobrazené bojové akce jsou věrohodné. Vzhledem k detailnímu zobrazení švédského ležení oproti ležení císařskému lze usuzovat, že autorem vedut byl švédský inženýr. Toto tvrzení podporuje i fakt, že datum vedut odpovídá juliánskému kalendáři a datum v legendě odpovídá kalendáři gregoriánskému (*Matoušek 2006*, 130–132).

5.16. Porovnání rytin

Rytina obléhání Hradce Králové a výše uvedené rytiny mají celou řadu společných znaků. Ve všech zmiňovaných příkladech stáli za autorstvím vojenští inženýři. Více tedy upřednostňovali vyobrazení vojenských akcí a opevnění a jejich styl zobrazování dané lokality je nápadně podobný, až se zdá, jako by používali nějaký manuál. Všechna díla pochází od nakladatele M. Meriana, což může vysvětlit, proč za touto shodou stojí právě M. Merian a jeho nakladatelství. Totožné je

i zvolené zobrazení. Jedná se o šikmé, z výšky vedené pohledy. Krajina a ostatní sídla jsou plasticky zobrazená a v nich najdeme půdorysné nárysy měst a opevnění. Opevnění jsou oproti jiným částem detailně vyobrazená, zatímco krajina sloužila jen jako kulisa. To ale neznamená, že by vyobrazená krajina neodpovídala skutečnosti. V některých případech, například u veduty Třebelské bitvy, krajina až na pár nepřesností realitě odpovídá. U zobrazených vodních ploch musíme brát v potaz, že před regulací se jejich podoba neustále měnila.

Města jsou zobrazena jen jako půdorysy a městská zástavba byla zredukována na minimum. Rozeznáváme v ní pouze budovy, které slouží jako orientační body. Většinou se jedná o církevní stavby. Rytiny a plány jsou tendenční a zobrazují detailně vždy jen jednu z bojujících stran. Všechny rytiny vyobrazují bojové akce v jeden okamžik. Na většině výše zmíněných rytin nechybí výřezy s detaily dané lokality a prvky dramatickosti. Děla střílí, vojska jsou v pohybu nebo bojují, dokonce i části měst jsou někde v plamenech. Díky omezeným možnostem měli autoři těžší práci při zaznamenávání terénu. Museli se spoléhat pouze na svůj zrak. I proto na plánech najdeme mnoho nepřesností, například deformace některých objektů, absence budov nebo i celých vesnic či cest a terénních prvků. Materiály, ze kterých se rytina složila, ještě samozřejmě procházely úpravami, proto je možné, že některé nesrovnalosti vznikly až během jejich kompletování.

6. Opevnění Hradce Králové

V této kapitole se budu věnovat hradeckému opevnění. Již z prvního pohledu je zřejmé, že Cappel se na plánu primárně zaměřil právě na opevnění. Jak jsem již zmínil výše, opevnění, i když zobrazeno schematicky, je zde vykresleno detailněji. Bohužel i zde se jedná pouze o schematickou kresbu a nelze přesně poznat, zda objekt zanesený v hradbě je věž bašta či branka. Právě proto se následující kapitola věnuje nejen vývoji hradeckého opevnění, ale i jeho vzhledu.

Pohled na situační plán obléhání Hradce Králové prozrazuje, že město má dva typy opevnění. Jak jsem již zmiňoval, zde zobrazená opevnění pocházejí z období středověku a třicetileté války. Kdybychom používali pouze situační plán, nezískali bychom kompletní a pravdivý obraz o hradeckém opevnění. Proto budu pracovat rovněž s ikonografickými prameny, jako například veduta, jejímž autorem je Jan Willenberg.

Obr. 9 Zobrazení Hradce Králové z roku 1602 na Willenbergově vedutě. (*Bláha 2017, 147*).

6.1. Vývoj opevnění Hradce Králové

Na ostrohu nad řekami Labe a Orlice, kde se dnešní Hradec Králové nachází, stálo v prvním tisíciletí před naším letopočtem opevněné hradiště lužické kultury. Toto místo poté bylo mnohokrát osídleno. V době, kdy na naše území doputovali Slované, i oni tento ostroh osídlili a zbudovali zde hradiště. Dle Františka Palackého byl Hradec Králové župním hradem. I W. W. Tomek umístil slovanský hrad do západní poloviny hradeckého návrší. Slovanské hradiště představovalo strategické centrum na území východních Čech a následně hrálo důležitou úlohu v době přemyslovské, a

to jak funkci správní, tak funkci strategickou v hradské soustavě. Později zde Přemysl Otakar I. na místě bývalého hradiště založil roku 1225 město Hradec Králové. Samotné město bylo v polovině 13. století opevněno hradbou z cihel, ke které později přibýly i věže. Věže měly hranolový půdorys a směrem do města byly otevřené. Pro líce této hradby bylo užito gotické, někdy též zvané polské, vazby, a to na základě zbytků zdiva z č.p. 13, konkrétně na jižním průčelí zde stojící bašty. Ovšem tyto pozůstatky zdiva jsou sporné. Za vlády Václava II. prošlo město další fortifikační úpravou, před původní hradbou vyrostlo parkánové opevnění tvořené baštami. Willenberg tuto hradbu vykreslil jako nízkou bez cimbuří, pravděpodobně se střílnami. Bašty na Willenbergově vedutě mají půlválcový vzhled, kuželovitou střechu a doplňují je střílny. Tuto hradbu tvořilo smíšené zdivo, ve kterém převažovala lomová opuka. Na stavbu této hradby posloužily cihly různých rozměrů. Toto je důkaz různorodosti cihel, které mají jeden původ. Do dnešní doby se parkánová hradba zachovala v jižní části města, kde se konkrétně jedná o dvě bašty. Krom archeologických sond provedených na přelomu 60. a 70. let a předstihového záchranného výzkumu, který probíhal mezi lety 2004 a 2006 při přestavbě pivovaru, tato hradba zkoumána nebyla. Tento záchranný výzkum odhalil baštu, která měla podkovitý tvar a tloušťka jejího zdiva se pohybovala mezi 80 a 100 cm. Dochovala se do výšky 2 m a poloměr jejího oblouku činil 2,5 metrů. Samotná zeď bašty se skládala z opuky spojené vápennou maltou. Dále se mezi opukovým zdivem vyskytovaly i cihly. Jednalo se o zlomky cihel gotického formátu. Zároveň tyto cihly měly prstovaný povrch. Krom bašty se odkryl i kus hradby, přičemž mezi hradbou a baštou nebyla nalezena spára. To znamená, že bašta nebyla do hradby vsazena druhotně. Samotnou hradbu tvořil podobný materiál jako bašta. Tato hradba se tyčila v jižní a západní části města. V severní části města doposud nebyla doložena. I tyto bašty byly stejně jako věže zezadu otevřené a brzy po dostavení se začaly z důvodu nedostatečného založení trhat. V průběhu husitských nepokojů bylo u paty návrší přistavěno další opevnění. Druhý obranný okruh vznikl v době, kdy se město stalo nejdůležitějším husitským městem ve východních Čechách. V hradbě byly rovněž zapuštěny hranolovité a půlkruhové bašty, které se nepravidelně střídaly, což poukazuje na nekoncepčnost řešení. Stavební práce na tomto opevnění završila výstavba Mýtské brány s jednopatrovou branskou věží, kterou na jejím průčelí zdobily nápisové a erbovní desky. Podle nich jsme schopni stavbu datovat do roku 1520. Zároveň se zde objevuje jméno Jan Kropáč, zřejmě tehdejší primus.

Zbudováním nového okruhu hradeb u paty návrší se změnila i důležitost horních hradeb. Původní městská hradba najednou začala pozbývat svůj význam a původní funkci. Postupem času se v horní hradbě začala objevovat okna. Ke konci 16. století už bylo v horní hradbě prolomeno mnoho oken domů přilepených k této hradbě. Některé domy ji dokonce převyšovaly. Právě tuto situaci zachytil na své vedutě Jan Willenberg. Válečné konflikty 16. století území Čech nijak výrazně nezasáhly, a proto nebyla potřeba budovat okolo Hradce Králové modernější opevnění. Díky tomu mělo město stále středověké opevnění, v této době již zastaralé a nedostatečné. Během 16. století vyrostla rovněž hranolová věž nazývaná Kropáčka, někdy také za Kropáčkovy (*Bláha 2017*, 637, 643–644; *Bláha – Slavík 2014*, 254–255; *Bláha 2007*, 331–332; *Bláha 2006*, 32; *Kupka 2002*, 186).

Tato hradba se zachovala v jižní části města a byla využita jako opěrná zeď. Při archeologickém výzkumu v roce 2001 domu č.p. 81 v ulici V Kopečku se zjistilo, že tento úsek hradeb vznikl ve druhé čtvrtině 15. století, a to na základě druhotně použitých materiálů při stavbě této hradby. Pravděpodobně se jedná o materiál ze zaniklých církevních staveb. V dějinách Hradce Králové jsou známy dva velké zániky církevních staveb, a to v době husitské a při budování bastionové pevnosti. V hradbě se užily materiály z období rané a vrcholné gotiky, díky kterým byla stanovena datace vzniku tohoto hradebního úseku. Další výzkum této hradby, konkrétně její jižní části, probíhal v roce 2002. Jednalo se o záchranný archeologický výzkum části hradby mezi Gočárovým schodištěm a schodištěm Bono Publico. Obnažení hradby umožnilo zjistit její stavební fáze. Ve fázi první byl vybudován základ hradby, tvořila jej opuka, nepravidelně nalámaná, a cihly. Výška tohoto základu činila minimálně 120 cm. Další část hradby tvořily gotické cihly a pískovcové kvádry nebo druhotně použité pískovcové architektonické články. Dochovaná výška tohoto úseku činila zhruba 95 cm. Tento výzkum odhalil rovněž keramiku z 15.–16. století. Při dalším archeologickém výzkumu z roku 2003 v Komenského ulici bylo vyzdviženo na 30 pískovcových článků, které byly druhotně použity. Dále se provedl podélný a příčný řez o šířce 6 m a délce 12 m, který dokumentoval celou situaci. Z uloženin u zdi byla získána keramika z 16.–17. století (*Bláha 2007*, 332–333).

Jako u parkánové hradby tak i zde docházelo k trhání a sesouvání zdiva. Může za to v obou případech budování teras. Právě z těchto důvodů byla hradba od 17. století

opravována, zpevňována, a dokonce na některých místech od základu znovu vybudována (*Bláha – Slavík 2014, 255–257*).

Na počátku třicetileté války sice bylo středověké opevnění rychle opravováno, to ovšem nijak nevylepšilo jeho obranné vlastnosti. Když na území Čech v roce 1639 vstoupila švédská armáda a začala zde získávat jedno město za druhým, dobyla i Hradec Králové. Celých devět měsíců švédská vojska ovládala Hradec Králové a během této doby zde zbudovala nové opevnění, které se táhlo podél celého města (*Kupka 2002, 186*).

Toto opevnění již splňovalo tehdejší vojenské standardy. Sice se jednalo o bastionové opevnění, ale vzhledem k vývoji vojenských akcí bylo jen v zemním provedení bez trvalého armování. Tvořilo jej osm pětiúhelníkových bastionů propojených mezi sebou krutinami, přičemž na západní straně byl před bastiony vysunut ravelin. V řečišti Orlice ležela na ostrově východně od Hradce Králové pevnůstka hvězdicovitého tvaru. Jihozápadně od města na pravém břehu Labe se nacházela i druhá pevnůstka chránící předmostí švédské posádky. Zároveň vzniklo opevnění tvořené lomenou linií a chránící předměstí svatého Antonína nalézající se severovýchodně od města. Tento typ opevnění odpovídá holandské škole, protože se jedná pouze o pro ni tolik typické hliněné valy. Jiným typickým znakem, který ukazuje na holandskou pevnostní školu, jsou menší obranné stavby. I ty jsou zaneseny na Cappiho situačním plánu obléhání Hradce Králové (*Kupka 2002, 186–188; Wagner 2005, 210*).

Po skončení třicetileté války nebylo opevnění rozbouráno, naopak zůstalo a následně se využívalo. V následujících letech už se na opevnění Hradce Králové dál nijak nepracovalo a ani následně používané švédské šance nebyly vylepšovány. Oblast východních Čech stála stranou následujících válečných konfliktů a opevňovala se jiná místa, pro habsburskou monarchii strategicky důležitější. V jihovýchodní části monarchie se pro případ války s Turky opevňovala řada míst (*Kupka 2002, 188*).

Období klidu trvalo až do smrti císaře Karla VI., po jehož smrti nastoupila dle Pragmatické sankce na trůn jeho dcera Marie Terezie. Tato událost vyvolala napětí mezi Rakouskem a Pruskem, které vyvrcholilo řadou válek. Hradec Králové a celé území východních Čech se během těchto válek náhle ocitli přímo v centru

vojenských akcí. Právě východní Čechy se staly místem vpádů pruské armády na území rakouské monarchie. Přímo město Hradec Králové poprvé obsadila pruská armáda roku 1741 a podruhé v roce 1744. Po těchto obsazeních města padlo rozhodnutí o opravách a rozšířeních švédských šancí. Zadání se zhostil inženýr Jan Ferdinand Schor, který nechal okolo švédských šancí vybudovat další obranné linie spojující řeku Labe a kopec Rožberk, který se nalézal východně od města. Další opevňovací práce v roce 1756 rozšířily opevnění severně a východně od města. Vznikla zde linie táhnoucí se v oblouku od pravého břehu Orlice po levý břeh Labe. Tyto opevňovací akce měl na starosti polní podmaršálek Ferdinand Filip hrabě Harrsche. Krom této linie bylo v okolí kopce Rožberku zbudováno šest redut a za tokem Labe dále několik předsunutých obranných staveb. Ani tyto obranné linie však nešetřily Hradec Králové od dalšího pruského vpádu (*Kupka 2002*, 188–189).

Další období klidu nastává až po skončení sedmileté války. Tehdy se zrodila nejen koncepce pro zajištění území Čech, ale i Moravy, proti dalším vpádům pruské armády. Okamžitě po podepsání takzvaného hubertsburského míru byl předložen návrh na výstavbu pevnosti císařovně Marii Terezii vypracovaný maršálem Daunem. Pevnost měla chránit pravé křídlo armádě, která by bránila pohraniční území v oblasti táhnoucí se od Hradce Králové k Vrchlabí. Tato oblast se nacházela v sousedství s Kladskem připadajícím po sedmileté válce Prusku. Maršál Daun představil pro budoucí pevnost dva koncepty místa. Podle prvního mělo být město Hradec Králové přebudováno na pevnost, podle druhého se pevnost měla nalézat u vesnice Ples. Později bude u vesnice Ples zbudována pevnost Josefov. Projekt na přestavbu Hradce Králové v pevnost vypracoval hrabě Harrsch, zástupce generálního ženijního ředitele a polní zbrojmistr. Podle jeho projektu mělo opevnění Hradce Králové využívat systém klešťově-bastionového opevnění. Systém byl použit při stavbě Arad v Sedmihradsku. Projekt měl ovšem jeden velký nedostatek, při stavbě pevnosti se nijak nepočítalo s regulací obou zde se nacházejících řek. Na druhou stranu se v něm mělo plně využívat inundací obou řek. Koncepce navíc nevyhovovala ani představám habsburské armády. V roce 1765 rozhodl císař Josef II., že nová pevnost se postaví dle Vaubanovy francouzské pevnostní školy (*Kupka 2002*, 189–190).

Při stavbě hradecké pevnosti byly narušeny žárové hroby, sídlištní objekty lidí slezskoplatěnické a lužické kultury. Nálezy získané během stavby pevnosti, při rozvážení a strhávání kopce Rožberka shromažďoval Karel Josef Biener

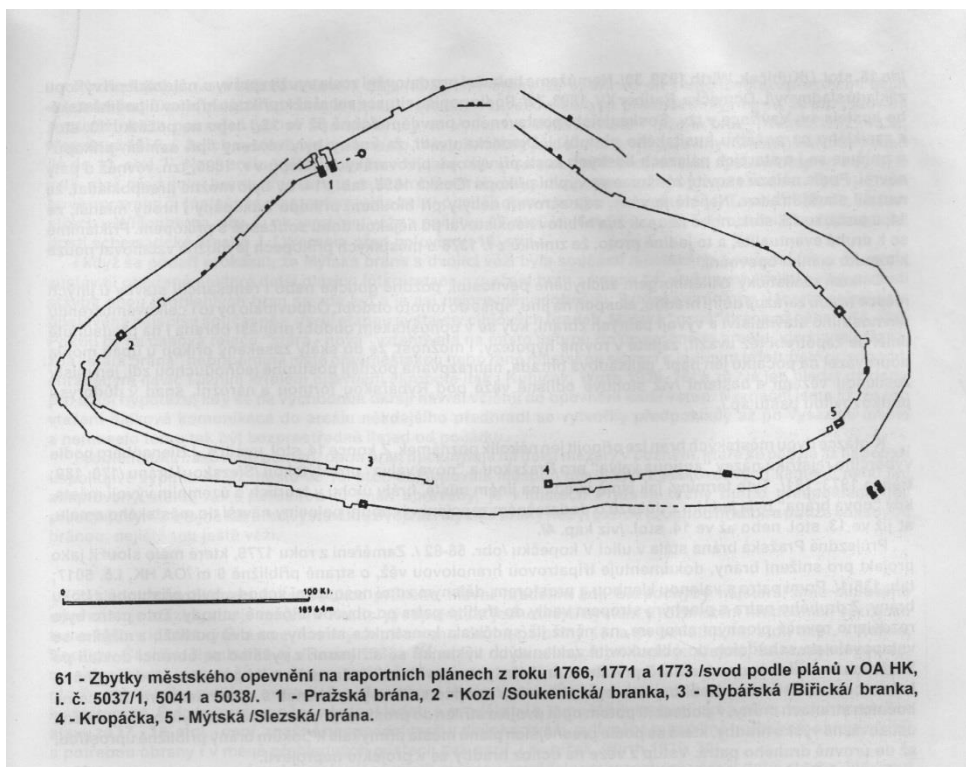
z Bienenberka a jedná se dle něj o nálezy germánské a slovanské. Podle nich a písemných pramenů se měl na hradeckém návrší nacházet hrad Hradec. K této úvaze ho také dovedl nález příkopu z roku 1654 objevený během stavby kostela Panny Marie a údajně se táhnoucí ke Klicperovu divadlu. Dále se Hradci Králové věnoval Ludvík Domečka, který na základě zhodnocení starších a nových archeologických nálezů a vlastním výzkumem dospěl k závěru, že návrší Hradce Králové bylo osídleno již v neolitu. Tuto teorii potvrdily i výzkumy prováděné v polovině šedesátých let a začátkem let sedmdesátých. Nejstarší opevnění hradeckého návrší datoval Ludvík Domečka do mladší doby bronzové a do doby železné, k čemuž ho přivedly nálezy zlaté a bronzové industrie, hrobové a sídlištní nálezy nejen z hradeckého návrší, ale i z přilehlého okolí. Další fázi opevnění datoval do 9. století. I Ludvík Domečka zastával názor o opevněné západní části hradeckého návrší. Při snaze najít nejstarší hradecký kostel provedl sondu v areálu bývalého hradeckého hradu, konkrétně na nádvoří č.p. 230. Díky této sondě doložil tři vrstvy osídlení tohoto místa, a to osídlení nositelů lužické kultury, slovanské osídlení a pozdně středověké osídlení. Dále zde byly nalezeny lidské ostatky, a to mezi vrstvami raného středověku a středověku pozdního. Samotný výzkum opevnění pravěkého a středověkého Ludvík Domečka neprovedl. (*Bláha 2006, 31–32*).

6.2. Brány a branky Hradce Králové

Do města se dalo vejít dvěma hlavními branami. Brána nalézající se v severozápadní části města nesla pojmenování Pražská brána, na Cappiho plánu je pojmenována jako brána svatého Antonína. Pražská brána ležela na dně prolákliny, tedy ideálním místě právě pro vybudování brány. Jednalo se o bránu věžovitou, přičemž až polovina obrysu této věže vyčnívala ven z hradby. Samotná brána se dala uzavřít spouštěcím hřebenem. Druhou bránou, kterou se dalo vkročit do města, byla brána Mýtská, někdy též nazývaná nová brána a na Cappiho plánu pojmenovaná jako brána svatého Antonína. Ze zprávy, kterou můžeme nalézt v berním rejstříku ze 14. století zmiňujícím se právě o Mýtské bráně, se dozvídáme, že vznikla až dodatečně. Ovšem v tomto místě musela stát již dříve jiná brána. Tuto informaci nám poskytl archeologický nález z Malého náměstí, kde byly nalezeny pozůstatky dřevohliněných domů pocházejících z 13. století. A právě zde stojící domy nepřímo dokládají existenci brány, která zde pravděpodobně stála již před bránou Mýtskou.

Stejně jako Pražská brána i Mýtská brána vznikla v místě, kde se hradecké návrší svažuje. Po obou stranách brány, severní a jižní, jsou vztyčeny věže, přičemž severní věž převyšovala tu jižní. Mýtská brána se stejně jako Pražská brána dala uzavřít spustitelným hřebenem nebo mříží. Pražská i Mýtská brána měly svá předbrání, na která se na konci 15. století napojovala parkánová hradba. Další prvky věže představovaly dvě branky spojující Hradec Králové s předměstími. Pojmenování branek (nejprve Biřická, později Rybářská) vychází z pojmenování předměstí, u kterého se tato branka nacházela, tedy Soukenice. Nalézala se v západní třetině jižní části městské hradby. Pravděpodobně sloužila jako průchod v hradbě poblíž bašty nebo věže a v případě nebezpečí se nejspíše zazdívala. Další branka, nejprve Soukenická, později Kozí nebo Kozinka (pravděpodobně podle svahu, který byl velmi strmý), se nacházela vedle děkanství. I tato branka byla vsazena do hradby poblíž nějaké bašty či věže. Branka se později ztotožňovala s vodárenskou věží mistra Petra, která vyhořela v roce 1435. Městské opevnění tvořil i příkop u paty hradeckého návrší doložen u Pražské brány a v oblasti soukenic a pravděpodobně zaniknuvší nejpozději v průběhu 15. století.

Přestavba po požárech města v letech 1484 a 1509 se nevyhnula ani městským branám. Pražská brána získala podobu pětipatrové stavby, vznikl nový klenutý průjezd a zakončení hambalkovým štíhlým krovem ve tvaru jehlanu. Spolu s Pražskou branou byla přestavěna i brána Mýtská a současně byly přebudovány i obě její věže. Další zlepšování opevnění probíhalo závěrem první poloviny 16. století. Z tohoto období se dochovalo jen velmi omezené množství zpráv, které jsou navíc neúplné. Dozvídáme se z nich o budování bašty na Kavčím plácku roku 1540 (*Bláha 2017, 637, 644–645*).

Obr. 10 Městské opevnění z reportních plánů z let 1766, 1771 a 1773 (*Richter 1995*, obr. 61).

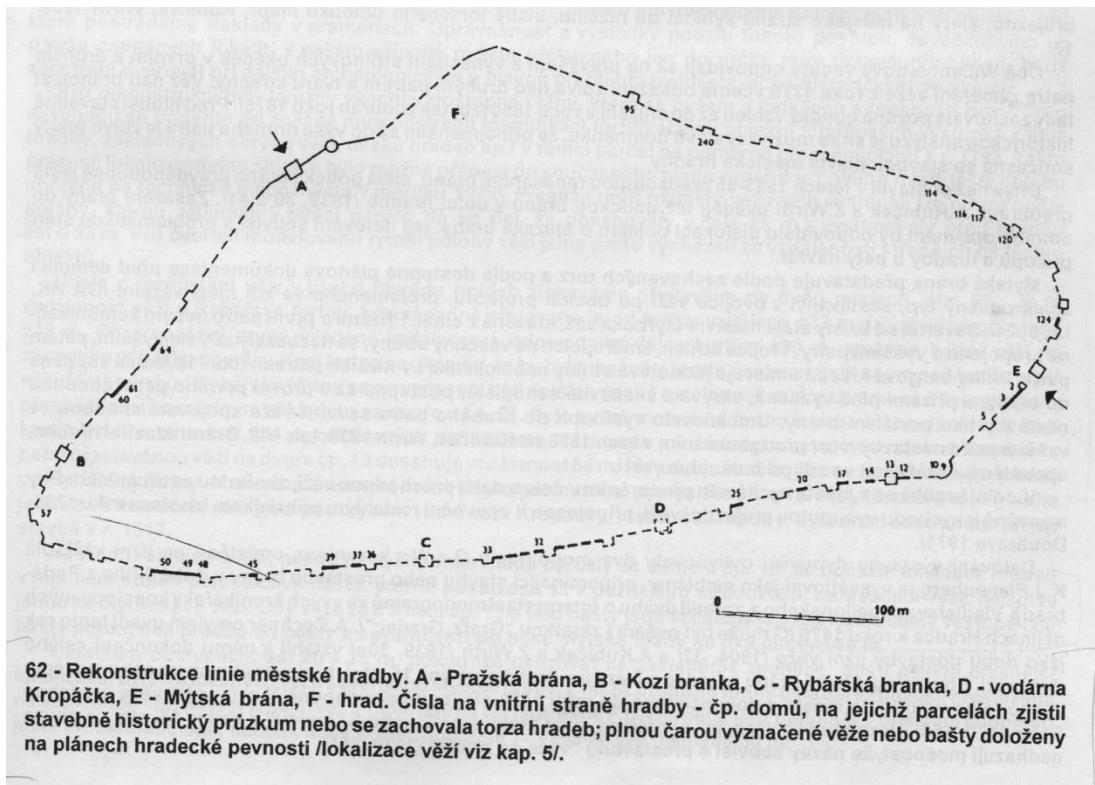
6.3. Věže a bašty

Úsek hradby nacházející se jižně mezi Pražskou bránou a Kozi brankou byl chráněn dvěma věžemi. Další tři věže chránily jihozápadní výběžek hradeckého návrší. Jejich struktura kopíruje oblouk, ale na Willenbergově vedutě se zdají být v jedné linii. U Rybářské branky rovněž můžeme na Willenbergově vedutě pozorovat čtyřbokou nezastřešenou věž nebo baštu. Ta přitom nepřesahovala vrchní hradbu. Dále se zde pravděpodobně nalézala ještě jedna věž, zakreslená na plánech z let 1756 a 1763. Na Willenbergově vedutě si rovněž můžeme všimnout parkánové věže před Rybářskou brankou a v hradbě u paty návrší pak narazíme na další branku. Východně od ní se tyčila další věž, rovněž patrná na Willenbergově vedutě. Dokládá ji i výstupek pravoúhlého tvaru, který najdeme na plánu z roku 1763 a na raportních plánech. Další bašta se měla nacházet východně od věže Kropáčky a i ona je zakreslena na Willenbergově vedutě. Krom veduty a ústupku v hradbě zaneseném na raportních plánech další důkazy existence této bašty nejsou k dispozici. Východně od této bašty se nalézala další věž, zanesená na plánech z roku 1763 a také v raportech. Rovněž

v plánech z let 1756 a 1763 najdeme věž, která se na Willenbergově vedutě nalézá ještě dále na východ od věže Kropáčky.

Mezi baštou v severovýchodní části opevnění a Mýtskou bránou stála pevnostní stavba. Podle doložených plánů se jednalo o dovnitř otevřenou věž. Podobně jako u Kozí branky bylo opevnění posíleno i severně od brány Mýtské. Zde se střídaly dovnitř otevřené věže s baštami a hradebními věžemi. Jejich pozůstatky jsou kvůli mnoha přestavbám a demolici domů na takzvaném Kavčím plácku těžko lokalizovatelné, ale všechny lze dohledat na většině plánů zobrazujících Hradec Králové. Další čtyřboká věž stála těsně za ohybem hradby směrem k západu. Najdeme ji na všech plánech z 18. století. Na severním okraji města pak stála další bašta, naznačují ji zde dva dovnitř otevřené půdorysy severně od Malého náměstí. Podobný útvar lze identifikovat u budovy vojenského velitelství pozdější pevnosti. Další útvar se nalézal na místě projektované vojenské nemocnice z roku 1787. Dokládá ho dokumentace pro vybudování této nemocnice. Další věže a bašty, které máme zachycené na vedutě od F. B. Wenera, padly v první polovině 18. století. Dle Willenbergovy veduty můžeme na jižní straně opevnění napočítat osm bašt. Hranolové věže a poloválcové bašty se nalézaly hlavně pod západní částí návrší, a to od Kozí branky až po branku Rybářskou. Dále se shodně na všech plánech objevují dvě až tři bašty, které stály v úseku hradby od jižních nárožních věží. Západním směrem od nich ležel další obranný objekt, jehož nákres zachycují některé plány. Má tvar kruhové stavby nalézající se v linii hradby nebo za ní. Západně od Rybářské branky pak narazíme na válcovitý útvar vystupující z hradby, pravděpodobně se jedná o hranolovitou věž zakreslenou na indikační skice z roku 1840 a zároveň dochovanou pod biskupskou rezidencí. I na vedutě od Willenberga je tento úsek patrný. Tři zde zakreslené bašty utvářející jakési seskupení jsou výsledkem deformace prostoru při vytváření veduty (*Richter 1995, 92–100*).

Jan Willenberg na své vedutě dále zachytil dvě válcovité věže. Od ostatních věží opevnění se liší svým tvarem. Může se jednat o způsob jejich odlišení od ostatních, protože to zřejmě mohly být věže hradeckého hradu. Jiné vysvětlení říká, že tyto věže součástí hradu nebyly a vtyčily se až po zániku hradu samotného, jako posílení tohoto úseku hradeb. Pokud je tato hypotéza správná, mohlo k výstavbě těchto věží dojít v 2. polovině století 15. či v první polovině století 16. (*Slavík 2014, 194–195*).

Obr. 11 Rekonstrukce městské hradby (*Richter 1995*, obr. 62).

7. Městská zástavba Hradce Králové

V této kapitole se budu zabývat městskou zástavbou Hradce Králové. Na Cappiho plánu totiž není nijak zanesená, jedná se zde pouze o nic neříkající nereálný půdorys jednotlivých bloků budov.

Na počátku století 17. měl Hradec Králové úplně jiné panorama než dnes. Z předbělohorského vývoje města se nám dochovaly pouze budova Hradeckého purkrabství, Bílá věž, v té době nesoucí jméno Nová věž, a katedrála svatého Ducha. Jan Ámos Komenský se o Hradci Králové vyjádřil jako o městě pěkném a velikém (*Bláha 2017, 147*).

Samotné město se dělilo do čtyř čtvrtí. Při jižním a jihovýchodním pásu městského opevnění se nacházely ty nejžádanější a nejlukrativnější parcely. Díky nedostatku místa v hradbami obehnaném městě bylo na parcelách ležících u městského opevnění vybudováno mnoho nových domů, které zcela pohltily hořejší městskou hradbu. Tuto situaci dokládá i Willenbergova veduta (*Bláha 2017, 148*).

V Hradci Králové žilo v předbělohorské době 7 000 až 8 000 obyvatel. Větší množství jich pak obývalo třináct hradeckých předměstí. Co se týče obytných domů, řadil se Hradec Králové na přelomu 16. a 17. století za Staré Město pražské, Nové Město pražské a Kutnou Horu. Počtem přiznaných domů Hradec Králové Kutnou Horu dokonce převyšoval, v roce 1567 bylo v Hradci Králové 781 přiznaných domů, zatímco v Kutné Hoře pouze 594. Ovšem poté byl v Hradci Králové zaznamenán pokles domů, v roce 1607 čítal počet 643 přiznaných domů. Kutnohorské údaje nejsou pro dané období dochované. Počet obyvatel Hradce Králové rovněž snížila morová epidemie z roku 1599. Tomáš Dačický, očitý svědek, popsal v Českém kancionálu, že tato epidemie si vyžádala 4 500 lidských životů. Víme, že k roku 1580 se ve městě nacházely celkem dvě apatyky, jedna vedle radnice, další v prostorách pozdější jezuitské koleje. Dále víme o vězení, které nejprve fungovalo v Mýtské bráně a ve věži Kropáčka. Zmínku o šatlavě dokládá nález z domu čísla popisného 102, a to v druhé polovině 16. století. Před hradeckou radnicí stál také pranýř, původně dřevěný, který během požáru roku 1536 shořel, byl znovu postaven tentokrát jako kamenný kameníkem Burianem Vlachem. Co se týče umístění katovny, lokalizace je velmi problematická (*Bláha 2017, 148, 154*).

Z písemných pramenů vyplývá, že hradecká radnice představovala v roce 1418 jednu z prvních radnic českého venkova. Její přesnou podobu bohužel

neznáme. Znána není ani situace, za které vznikla. Samotná radnice mohla vzniknout buď přestavbou měšťanského domu, který na tomto místě stál, nebo jako nástavba domu kupeckého. Pod dnešní radniční budovou se nachází zachovalý sklep z 16. století, který zřejmě mohl být součástí domů přistavených k radnici v 16. století (Bláha 2017, 638).

Nedílnou součást města tvořily rovněž obchody. Jednalo se hlavně o obchody zajišťující prodej pečiva, masa a sukna. Masné krámy se nacházely za domy ležícími severně od rynku, v dnešní Tomkově ulici. Poslední masný krám byl zbourán v roce 1881. Po zarovnání uliční čáry byla jejich plocha zakryta parcelami přilehlých domů. Ve východní frontě Špitální ulice se nacházely takzvané mydlářské krámy. Díky nedůslednému odvodnění se hradecké ulice často rozbahňovaly. V obraně proti takové situaci pokládali hradečtí na ulice pruty či dřevo, nicméně toto řešení bylo neefektivní a pokryv cest vyžadoval častou obnovu. V roce 1346 se měly vydláždít důležité městské komunikace, k čemuž se použily říční valouny. Práce na novém vydláždění důležitých městských cest ovšem nezačaly ihned a jako další problém se ukázalo samotné dláždění, respektive nákladnost jeho udržování. V roce 1359 vydává Karel IV. nařízení, dle kterého se mají vydláždít dvě cesty a město. Výnos dále uváděl, že k financování těchto prací může být použit zisk z cla na víno.

První obyvatelé Hradce Králové si stavěli dřevohliněné nebo dřevěné domy. Archeologické výzkumy dokládají jak hrázděné konstrukce domů, tak rámové konstrukce s výplní tvořenou štípanými fošnami. Jednalo se o patrové domy s polozapuštěným suterénem, které rovněž nevyplňovaly celou šíři parcely, ale zůstalo místo pro průjezd. Vždy dva sousední domy k sobě přiléhaly průjezdy. Takové řešení mělo za následek lepší odvětrání a osvětlení bočního průčelí. Nárožní domy měly na straně bloku průjezd a často i boční vjezd z ulice do dvora. Teprve až na konci 13. století se začaly některé domy, především jejich spodní části, zdít. Vyzdívalo se nejčastěji opukou bohatou na vápennou maltu. Cihly se začaly používat na začátku 14. století. Právě cihly představovaly v Hradci Králové typický stavební materiál. Důvodem byly blízké zdroje jílu nacházející se hned vedle hradeckého návrší. Cihelny na zpracování jílu se nacházely přímo ve městě, před Pražskou bránou, nebo v jeho blízkosti. Tato ložiska se využívala i při stavbě hradecké pevnosti v 18. století. Mimo cihel plnil roli běžného stavebního materiálu jílovec, též známý jako opuka. Získával se jak v lomech, tak sběrem. Jedním z míst, kde se jílovec mohl lámat pro potřeby hradeckých stavitelů, mohla být oblast Výravského

hřbetu ležící přibližně 10 km od Hradce Králové, nebo se mohl těžit v oblasti Černilov. Například při stavbě domu č.p. 144, který stál na Velkém náměstí, byl použit kámen. Podoba některých domů se v průběhu 14. století změnila. Jednalo se o patrové domy postavené z cihel, zastřešené sedlovou střechou tvořenou šindelí (Bláha 2017, 638; Bláha – Slavík 2014, 255).

Před požárem roku 1484 byl hradecký hrad již v troskách. Důvodem je situace v Čechách během husitských válek. Roku 1420 král Zikmund zanechává v Hradci Králové posádku k zajištění města, ovšem již v téže roce město znovu padne do rukou husitů. Ti ho ovládali po tři roky, poté Hradec Králové zabírá Jindřich Bořek z Miletínka a jeho bratr Jetřich. V roce 1423 k městu přitáhl Jan Žižka z Trocnova a město dobyl a hradecký hrad nechal zničit (Slavík 2014, 191).

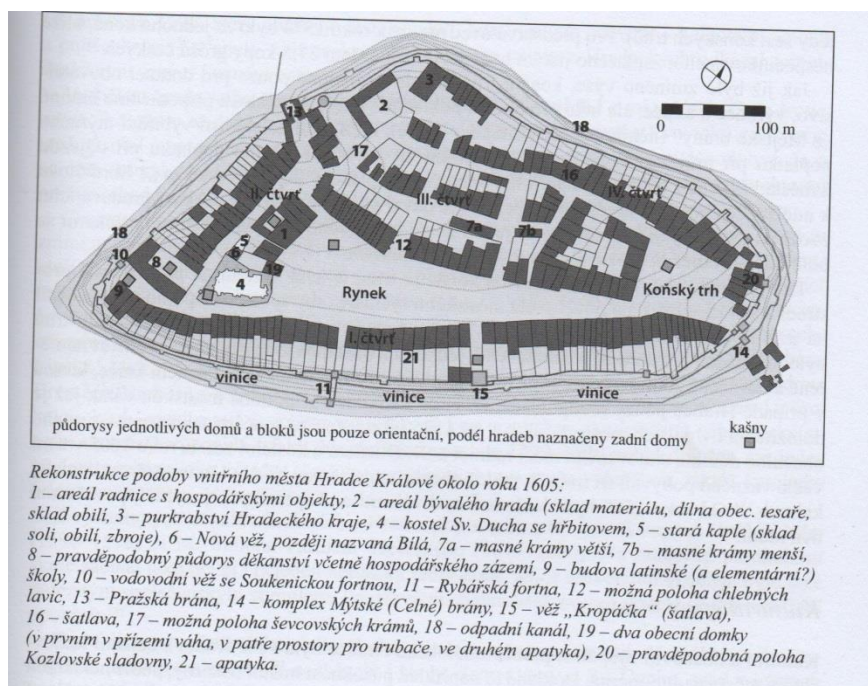
Po požáru roku 1484 vešly v platnost předpisy regulující další výstavbu. V severní části hradeckého návrší došlo k velkým změnám. Úplně zanikl hradecký hrad a na vzniklém volném místě vyrostly další domy. Padl také minoritský klášter a na uvolněné ploše byly budovány domy. Jediné, co přežilo ze středověkého hradu do dnešních dnů, je severozápadní část zdi č.p. 680 a zeď spojující domy č.p. 90 a 680. Jedná se o zbytky bývalé solnice.

Do konce 15. století zabíraly místo mezi klášterem a hradem budovy purkrabství Hradeckého kraje. Tyto domy skoupil roku 1503 purkrabí Václav Čéče z Nemyčevsi. Další dům mu daroval roku 1507 král. Z těchto domů se následně stalo sídlo purkrabského soudu. Mezi lety 1584 a 1586 jej nechal do renesančního stylu přestavět purkrabí Albrecht Kapoun ze Svojkova a na Hlušicích. Tato stavba se zachovala jako součást severní stavby pozdějšího semináře. Proměna v gotické město nastává po přestavbách po požárech v letech 1484 a 1509. Po dalším požáru, který Hradec Králové zachvátil v roce 1454, došlo také na přestavbu děkanství nacházejícího se naproti západní straně katedrály svatého Ducha. V roce 1568 bylo rozhodnuto o výstavbě nové školy. Mělo se jednat o dvoupatrovou budovu v jihozápadním ohybu Hradeckého návrší. Rovněž tuto budovu dokumentuje Willenbergova veduta, kde ji najdeme jako budovu nad dvěma baštami, zdobenou volutovými štítky a atikou. Jižnější baštu kryje jehlancová střechou. Škola zanikla během okupace švédským vojskem v průběhu třicetileté války. Po skončení třicetileté války vznikla v místě školy sladovna. Roku 1547 proběhla pod vedením české šlechty spolu s městy proti císaři Karlu V. a jeho boji s protestanty vlna protestů. Následný trest, který císař Karel V. uvalil na Hradec Králové a ostatní

města, zastavil veškeré stavební projekty. Tíha trestu spočívala v zabavení veškerého majetku, kterým města disponovala. Tato situace odsunula veškeré stavební práce v Hradci Králové na dvacet let. Dalších stavebních úprav se město dočkalo až v osmdesátých letech 16. století, kdy byla ve velmi krátkém časovém úseku vystavěna Bílá věž, sloužící jako zvonice pro zvon Augustin. Není známo, proč byla jako cílové místo zvolena právě kaple svatého Klimenta. Vedoucím prací se stal Burian Vlach. Samotná věž byla dokončena v roce 1580. Po dokončení Bílé věže se začalo budovat nové předbrání Pražské brány, které mělo mít spíše reprezentativní nežli obrannou úlohu. Stavitelem tohoto předbrání byl rovněž Burian Vlach. Brána vznikla mezi lety 1583 a 1585 (*Bláha 2017*, 643–646; *Slavík 2014*, 191).

Samotná kaple svatého Klimenta byla vystavěna během 14. století, a to po požáru, který město zachvátil v roce 1339. I tuto kapli tvoří cihly. Pro vytvarování oken této kaple se použilo cihel se složitější profilací. Bílá věž byla vystavěna v jižní části kaple. Při stavebně historickém průzkumu před rekonstrukcí Bílé věže, která probíhala mezi lety 2014 a 2015, bylo zjištěno, že cihly použité při stavbě byly vytvořeny z cihel normálního formátu ořezaných dle šablon. Cihly byly poskládány do polské vazby. Opěráky zdiva postrádají nárožní armatury. Pomocí pískovce se vytvořily pateční úseky a konzole kleneb. Stavba samotné Bílé věže započala roku 1506, přičemž poté byla přerušena a následně obnovena roku 1574. Jako jiné stavby v Hradci Králové bylo i na stavbu této věže použito cihel. Venkovní líc měl pískovcový obklad. Dále mělo být cihelné zdivo omítnuto. Zbytky omítky zanikly při opravě Bílé věže na počátku 20. století. Pro cihelné zdivo bylo užito holandské vazby (*Bláha – Slavík 2014*, 251–252).

Nejstarší hradeckou stavbou postavenou z cihel je chrám svatého Ducha. Dnešní stavba stojí na místě raně gotického kostela. Během archeologického průzkumu v roce 1935, který vedl Ludvík Domečka, bylo zjištěno použití druhotných architektonických prvků. Nejstarší část chrámu se datuje do konce prvního desetiletí 14. století. Při stavbě dnešního chrámu byla nejprve vystavěna severní loď, další vystavěnou část představoval presbytář. Jako poslední vyrostly jižní a hlavní loď. Dřevo použité na krovy pochází z let 1439–1440 (d). Jen krovy nad presbytářem jsou mladší, a to z roku 1484 (d). Pro stavbu bylo použito vysokých cihel o formátu 8–9 x 10–12 x 24–27 cm. Při opravách se užilo cihel středního rozměru 8,5 x 11 x 26 cm (*Bláha – Slavík 2014*, 251).

Obr. 12 Rekonstrukce vnitřního města Hradce Králové okolo roku 1605 (Bláha 2017, 181).

Radnice měla v průběhu druhé poloviny 15. století vzhled zděné jednopatrové budovy tvořené podloubím. Původní parcela, na které radniční budova stála, měla šíři 7,4–9,3 metru. Následně se parcela v průběhu 16. století zvětšovala skoupením dalších dvou sousedních domů. V této době už můžeme počítat s pivovarem v zadní části parcely, na které radnice stála. První zmínku o hradeckém pivovaru máme z roku 1612. Fungoval do poloviny 19. století. Další rozšíření radnice nastalo koupí dalších sousedních domů, a to v letech 1540 a 1599. Údajně měla v této době střecha radnice dosahovat výšky, ve které se měl nalézat orloj na Bílé věži. Na Willenbergově vedutě je z radniční budovy vidět pouze sedlová střecha se dvěma zděnými štíty a dvěma vlaječkami na jejích koncích. V prostorách hradu byla mezi lety 1593 a 1606 zbudována solnice a sýpka. Solnice, jako většina budov v Hradci Králové, byla postavena z cihel. Jednalo se o jednopatrovou budovu délky 58 m a šířky mezi 10 a 11 m. Solnice neměla sklep a vznikla z druhotně použitého materiálu, použité cihly pocházely z chátrajících budov hradeckého hradu. Solnice přiléhala na západní obvodovou zeď bývalého hradu a zároveň zastupovala v tomto místě městskou hradbu. Při dokumentaci v roce 2002 byla zachycena tři šterbinová vysoká okna. Tato okna se nacházejí v přízemí a mají kamenná ostění. Dalších sedm

oken se našlo v patře. Jedná se o okna s trychtýřovitými špaletami, složených z cihelných tvarovek a překlenutá půlkruhem. Nad těmito okny se táhla cihelná římsa. Tato budova pravděpodobně nahradila sklad soli ve zdejší kapli, který v této době již nevyhovoval. Sýpku představovala jednopatrová budova postavená na severozápadní hradbu. Budova sýpky zanikla až v polovině 19. století.

Poté co Hradec Králové získal v roce 1513 od Viléma z Pernštejna lom, byl vytěžený materiál využíván primárně k dláždění městských cest a náměstí. Takto získala dláždění ulice mezi náměstím a Mýtskou bránou v roce 1543 (*Bláha 2017, 647; Slavík 2014, 191, 196–197*).

8. Hradecká předměstí

V této kapitole se budu zabývat předměstími Hradce Králové. Na Cappiho plánu jsou předměstí oproti zástavbě na hradeckém návrší sice vyobrazena lépe, nejedná se o pouhá půdorysná vyobrazení jako v případě budov nacházejících se za hradbami, ale i v tomto případě jde o vyobrazení účelové. Informuje totiž pouze o faktu, že i před hradbami se nacházely určité budovy a církevní stavby. Jediné, co je zde dobře rozeznatelné, jsou kostely na předměstích. Proto se v této kapitole budu věnovat vývoji hradeckých předměstí.

Jak vypadala hradecká předměstí a jejich zástavba, se dovídáme z pevnostních plánů a z archeologických výzkumů. Do stavby hradecké pevnosti se pro hradecká předměstí používal název podměstí. Stavební práce byly na oblastech mimo městské hradby omezovány přírodními podmínkami, v případě Hradce Králové se jednalo o koryta řek Labe a Orlice a záplavové oblasti těchto řek. Záplavové oblasti se v průběhu středověku zvětšovaly. Stálo za tím především odlesňování širokého okolí způsobující ukládání vrstev nánosů. Místa, kde postavené budovy záplavy neohrožovaly, se nacházela východně pod Mýtskou bránou a na pravém břehu Labe. Zároveň se stavělo na ostrovech a podél řek, zde ovšem hrozilo nebezpečí záplav, které mohly veškerou zástavbu v této oblasti úplně zničit. V okolí hradeckého návrší vznikla tato podměstí: Mýtské podměstí, Rybáře, Trávnice, Zámostí, Pražské podměstí, u Orlice na ostrově v Benátkách. Další místo hojně výstavby představoval prostor podél komunikací. Například dnešní ulice Hořecká a třída Karla IV. kopírující dřívější cesty do Jičína, Prahy, Lužice a Hořic. Pražské předměstí tedy vypadalo jako vějíř, z něhož vybíhají komunikace. Trávnická a Rybářská zástavba byla ovlivněna blízkou řekou, a proto měla tvar ulicovky (*Bláha 2017, 639*).

Od 13. století máme doložené církevní stavby na předměstích, a to hlavně díky písemným zprávám. Do dnešního dne se z těchto církevních staveb nezachovala ani jedna. Díky nejstarším vyobrazením Hradce Králové, pevnostním mapám, jsou přibližně lokalizované církevní stavby zaniklé po husitských nepokojích. Například celé široké okolí pevnosti zachycují plány z let 1774. Úplně první doložený kostel, kostel Panny Marie s klášteřem dominikánů, dokládá závěť královského číšníka Zbraslava Vchynice, a to z let 1238–1241. Dále od tohoto kostela se za třetím ramenem řeky Labe, jižně od pražské cesty, nacházel klášter dominikánek a kostel

svatého Jiří. Ten je poprvé zmíněn v roce 1277. Kostel spolu s klášteřem zanikl během husitských válek asi mezi lety 1433 a 1436. S kostelem svatého Jiří pravděpodobně souvisí i nález 16 esovitých záušnic. Tyto záušnice byly nalezeny při výkopu vodovodu roku 1898. Práce probíhaly na dnešní třídě Karla IV. a náměstí 5. května. Dále se našly lidské ostatky v rakvích při budování vodních příkopů v roce 1904, a to na dnešním Masarykově náměstí. Při kopání kanalizace u domu p. Příkryla na třídě Karla IV. v roce 1911 byly nalezeny další kostrové hroby. V roce 1926 se při stavbě domu pro státní zaměstnance na třídě Karla IV. našly další hroby (*Bláha 2017, 640; Bláha – Kovář 2013, 49*).

Řád Německých rytířů se v Hradci Králové vyskytoval už v roce 1251. Pravděpodobně se zde již v této době nacházela jejich komenda s kostelem svatého Jakuba. Komenda zaniká během útoku Jana Městeckého z Opočna v roce 1423. Kostel se dočkal obnovy po skončení husitské revoluce. Během švédské okupace Hradce Králové byl znovu vypálen. Na Willenbergově vedutě je zachycen jako kostel s dvěma věžemi. Ovšem na Cappiho plánu má věž jen jednu. Zbytky kostela doznaly během stavebních prací v průběhu 18. až 20. století narušení. Během těchto prací bylo nalezeno mnoho artefaktů a za zmínku stojí i nález chodby pod kostelním hřbitovem během stavby pevnosti v roce 1766. Tato chodba ovšem nebyla dál zkoumána a zavezla se. Další archeologické nálezy pochází až z roku 1897 a jsou důsledkem rozrušování pevnostních valů, pod nimiž došlo k nálezům hrobek, náhrobků a hrobů. V roce 1924 probíhaly zemní práce poblíž kasáren v dnešní Šimkově ulici, které rovněž přispěly k objevení dalších hrobů. Další nálezy hrobů pocházejí z roku 1928, kdy byl rušen městský stavební dvůr, přičemž objeveno tehdy bylo 33 lidských koster. V roce 1939 byla provedena statická sonda poblíž domu č.p. 751, která odhalila neúplné lidské ostatky a náhrobek. Další kostel stál na západním okraji Pražského předměstí, jednalo se o kostel svatého Mikuláše, zbouraný v roce 1436 spolu s kostely svatého Kříže a svatého Petra. Místo, kde měl kostel stát, se zatím archeologicky doložit nepodařilo. Jisté zůstává pouze to, že samotný kostel měl stát někde na dnešním náměstí 28. října. Kostel svatého Petra se na rozdíl od kostela svatého Kříže dočkal obnovení. Kostel byl zbourán při stavbě pevnosti v roce 1778. Za husitských válek rovněž zanikl kostel svatého Štěpána. Také osada Soukenice měla vlastní kostel, a to kostel svatého Vavřince, a i tento zanikl během husitských válek a znovu vybudován nebyl. Kostel svatého Václava, který se nacházel na Mýtském podměstí, patřil k nejstarším hradeckým kostelům. Dalším

kostelem Mýtského předměstí je kostel svatého Martina, který zanikl za husitských válek (*Bláha 2017*, 640–641; *Bláha – Kovář 2013*, 49).

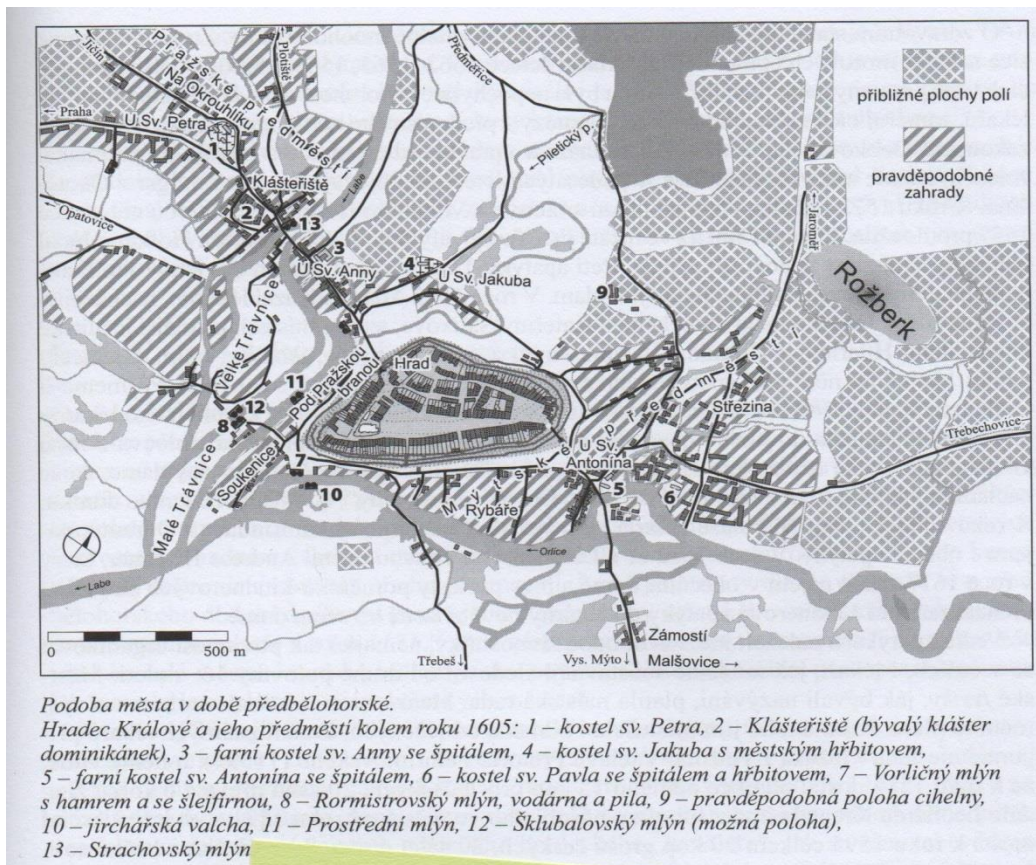
Krom kostelů se v hradeckých podměstích vyskytovaly také špitály. Ve 14. století, kdy se špitály zakládaly, už na ně totiž nebylo místo v hradebním městě, a proto byly postaveny mimo hradby. Za první špitál lze považovat špitál svaté Anny, nacházející se na Pražském předměstí. Druhým byl špitál svatého Antonína Poustevníka na Mýtském předměstí. Oba se v druhé třetině 18. století kvůli stavbě pevnosti na jihozápadní části města přesunuly (*Bláha 2017*, 641).

Krom církevních budov se na předměstích nacházely budovy řemeslníků, kteří své řemeslo nemohli provozovat v opevněné části města. Jednalo se především o řemeslníky pracující s ohněm jako hrnčíři, kováři, koželuzi a jircháři. Dále zde žili lidé z chudších vrstev. Obyvatelstvo podměstí počtem převyšovalo obyvatelstvo města. Krom budov přízemních se zde nacházely i budovy patrové, a to především budovy podél hlavních komunikací. Drtivá většina budov na podměstích byla dřevěná, ale mohly se zde vyskytovat i budovy kamenné nebo cihlové. Spodní voda znemožňovala budování sklepů, ale i ty se pravděpodobně na podměstích vyskytovaly. Pro podměstí byly typické zemědělské dvory. Stavěli si je i bohatí měšťané, kteří žili uvnitř hradeb. Nejvýraznější zástavbu podměstí představovaly mlýny, kvůli nimž bylo na Labi a Orlici zbudováno několik jezů. V době před husitskými válkami se v okolí Hradce Králové nacházelo asi deset mlýnů, nicméně ani z písemných pramenů jejich přesný počet znám není, zřejmě díky neustálým změnám názvů mlýnů. Mlýn nesl název podle aktuálního majitele a s každým novým se měnil. Mlýny byly pravděpodobně dřevěné. Převážná většina jich měla jen jedno mlecí zařízení, ale u mlýnů Rormistrova, Královského, Orličného a Křížovnického můžeme předpokládat zařízení dvě. Další součástí některých mlýnů mohly být i pily (*Bláha 2017*, 641–642).

Vzhled předměstí značně ovlivňovaly války v průběhu 15. století. Celá řada církevních staveb zanikla nebo byla poničena. Jejich trosky se následně využívaly až do 18. století jako zdroj materiálu pro stavbu soukromých a obecních budov. Rovněž se zmenšila zastavěná plocha a snížil se počet staveb. Kvalita poválečných obnovovacích prací nebyla valná. Díky rozvoji rybníčního hospodářství během druhé poloviny 15. století se změnilo i okolí Hradce Králové. Obyvatelé Hradce Králové pravděpodobně navázali na předchozí rybníky, které ležely na církevních pozemcích. Vznikaly rybníky se sypanými hrázemi. První zbudovaný náhon přiváděl vodu

z bělečského katastru, poté byla voda vedena do Nové rybníka a z něj do řeky Orlice. Na začátku 16. století byly vybudovány rybníky Svinarský, později nazývaný Smiřický, a výše zmiňovaný Nový rybník. Obyvatelé hradeckých předměstí při tom museli řešit mnoho problémů, například problém s vyplavováním a zatopováním pozemků. Další náhon vedl na západ od města a voda jím tekla od Předměřického mlýna, přes Kukleny a dále pak přes Pražské předměstí. Trasa pokračovala kolem Hunšovského rybníka a kolem rybníka Vlčí hrdlo k Březhradskému rybníku, který byl vybudován v roce 1532. Hradec Králové v průběhu 16. století vlastnil nebo nechal zbudovat na 16 rybníků (*Bláha 2017, 650–651*).

Během husitských válek se rovněž zmenšil počet mlýnů, převážně těch, které vlastnila církev. Dalším možným vysvětlením snížení počtu mlýnů může být i přenesení výroby do objektů s vyšší výrobní kapacitou. Počet mlýnů opět narostl až v 16. století při budování rybníků. Mezi nové mlýny patřil například mlýn nacházející se pod hrází Nového rybníka u Malšovic. Důležitou součástí podměstí Hradce Králové představovaly cihelny. Vyrostly na místech, odkud se daly získávat materiály pro výrobu cihel, tedy na sprašových návějích. Takovým místem bylo Mýtské předměstí, tedy jeho severní okraj, u cesty k Jaroměři a Slatině. Cihelna byla zbudována i v blízkosti Pražské brány. Během třicetileté války velké části hradeckých předměstí zanikly. Mnoho domů bylo vybydleno a opuštěno. Ke konci války švédské vojsko okupující Hradec Králové přetvořilo budovu školy na baštu a dále zbudovalo kolem města opevnění, které ovšem po ukončení války zůstává bez využití (*Bláha 2017, 651–653*).

Obr. 13 Hradec Králové kolem roku 1605 (Bláha 2017, 149).

9. Polygonální model osídlení a opevnění města Hradce Králové

Třídímní model, přiložený v elektronické podobě, je tvořen klasickou polygonovou grafikou s aplikovanou difuzní mapou (bump mapy nebyly kvůli úspoře místa použity). Model vznikl z několika desítek jednotlivých segmentů naskenovaných amatérským strukturálním senzorem Kinect ve vývojářské verzi. Toto zařízení snímá prostorová data za pomoci páru kamer svírajících potřebný úhel, aby byla nalezena potřebná shoda a započítána souřadnice získaného bodu v prostoru. Model byl skenován do surových 3D nepolygonálních obrazových dat, která jsou známa pod názvem point cloud (doslova oblaky bodů). Každý bod zaznamenaný do point cloudu má barevnou hodnotu dle nasnímané difuzní mapy. To znamená, že bez přiloženého obrazového zdroje by se point cloud nezobrazil korektně.

Při snímání surových dat v reálném čase byl kvůli náročnosti použit software KScan3D, který umožňuje základní práci s point cloudem. Žádný aktuálně fungující software není schopen korektně rozpoznat a zarovnat ploché point cloudové skeny z cenově dostupných 3D skenerů, proto se získaná data musela post-produkčně upravovat v dalším softwaru známém pod názvem Blender 3D. Post-produkční úprava dat proběhla ručně. Data pro aplikaci Blender 3D však musela být převedena na polygonální grafiku, která představuje na současném poli 3D grafiky standard.

Polygony se používají jako jedna ze součástí 3D počítačového modelu. Společně s vertexy, hranami, stranami a povrchy vykreslují a zobrazují 3D model (point cloud je utvářen pouze vertexy).

V návaznosti na nízké rozlišení skeneru bylo téměř nezbytné, aby byly všechny struktury ručně nahrazeny stylizovanými polygonálními modely, které dostatečně reprezentují míru osídlení krajiny. Kvůli nedostupnosti středu hmotného modelu se nepodařilo získat dostatečně kvalitní data, proto bylo třeba vytvořit za pomoci získaných dat a pořízených snímků nový polygonální model opevnění.

Výsledný model byl z technických důvodů optimalizován (decimován na pět setin původního polycountu) již v průběhu po jednotlivých segmentech, což umožnilo editaci v dostatečném množství snímků za sekundu. Při optimalizaci nedošlo k žádným deformacím, naopak k mírné deformaci krajiny došlo během výše zmíněné ruční korekce a zarovnání segmentů.

10. Závěr

Cíl této práce představuje kritická analýza rytiny obléhání Hradce Králové roku 1640. Autorem předlohy byl císařský inženýr C. Cappi. Dále jsem tuto rytinu porovnával s mladšími vyobrazeními Hradce Králové, konkrétně s Klierovým a Pierkerovým plánem. Rovněž jsem Cappiho předlohu porovnával s některými rytinami, jejichž předlohy vytvořili vojenští inženýři nebo dokonce sám Cappi. Při porovnání rytiny s mladšími ikonografickými materiály jsem zjistil, že hlavním autorovým zájmem bylo opevnění zbudované švédským vojskem. Umístil ho do velmi zjednodušené krajiny, která obsahuje celou řadu chyb, například silně deformovaný tvar hradeckého návrší, ale můžeme ji považovat za věrohodnou. Deformace hradeckého návrší měla vliv i na středověké opevnění a opevnění postavené švédským vojskem. Ovšem jedná se pouze o deformaci tvaru. Na všech porovnávaných vyobrazeních Hradce Králové poloha bastionů přibližně odpovídá, a dokonce přibližně odpovídá poloha hlavních hradeckých bran. Při porovnávání rytiny s ostatními rytinami jsem dospěl k názoru, že vznikly podle jednotného návodu, protože se drží stejných způsobů zobrazování určitých prvků. Města jsou zobrazena velmi zjednodušeně a jako půdorysné nárysy s největším akcentem na fortifikace. Ve spodních částech rytin jsou výřezy s detailním vyobrazením některých částí, buď městských opevnění, nebo měst samotných. Na krajinu není kladen tak veliký důraz jako na fortifikační prvky. Vzhledem k deformacím, například zmiňované deformaci hradeckého návrší, bylo potřeba zjistit, jestli zanesené objekty na rytině odpovídají skutečnosti.

Při vytváření 3D modelu Hradce Králové z třicetileté války jsem vycházel nejen z Cappiho plánu zobrazujícího Hradec Králové v roce 1640, ale i z mladších ikonografických pramenů a informací získaných z odborné literatury. Základem se mi stal model Hradce Králové z roku 1400, který je umístěný v Muzeu východních Čech v Hradci Králové. Tento model se nejprve naskenoval, poté jej bylo nutné upravit, protože během skenu došlo k deformacím, a až následně se prováděly úpravy tak, aby jeho finální verze odpovídala vzhledu z let 1639 a 1640. Bylo nutné vytvořit některé objekty, například opevnění vybudované po roce 1400, a dále modely pro opevnění vytvořené švédskými vojsky.

11. Seznam použité literatury

Bláha, R. 2006: Nové poznatky o raně středověkém opevnění Hradce Králové (Kavčí plácek, Rokitanského ulice). In: Sedláček, R – Sigl, J. – Vencel, S. (edd.), *Vita archaeologica : sborník Víta Vokolka*. Hradec Králové, 31-48.

Bláha, R. 2007: Late Medieval fortifications of the town of Hradec Králové. *Studies in Post-Medieval Archaeology*. 2. Prague, 317-334.

Bláha, R. et al. 2017: Hradec Králové, Praha.

Bláha, R. – Kovář, M. – Sigl, J. 2013: Středověké kláštery v Hradci Králové: stav výzkumu a jeho další perspektivy. In: Z. Měřínský (ed.), *Forum urbes medii aevi VII/1*. Brno, 44-55.

Bláha, R. – Slavík, J. 2014: Zděné konstrukce v Hradci Králové ve středověku a starším novověku. In: M. Panáček (ed.), *Svorník - sborník příspěvků z 12. specializované konference stavebněhistorického průzkumu uspořádané 18.-21. června 2013 v Roudnici nad Labemčárka Praha*, 249-266.

Blažková, T. - Matoušek, V. 2011: Plány obléhání Brna v roce 1645 ve světle mezioborového studia, *Archeologie ve středních Čechách* 15, 609-621.

Drgáčová, A. 2010: Ikonografie dobývání Litoměřic z roku 1640. In: Macková, E. (ed), *Polní opevnění od třicetileté války do roku 1945. Jaroměř - Josefov*, 19–22.

Fiedlerová, E. – Matoušek, V. 2012: Rytina obléhání Olomouce v letech 1643 – 1644 v díle Matthiase Meriana, *Olomoucký archivní sborník* 10, 54-72.

Fukala, R. 2005: Sen o odplatě. *Dramata třicetileté války*. Praha.

Grant, R. G. 2006: *Bitvy: 5000 Let Válčení*. Praha.

Matoušek, V. – Blažková, T. 2012: The image and reality of battlefields from the Thirty Years' War. A preliminary report on a project for the systematic study of engravings of the battlefields from the Thirty Years' War in the territory of the Czech Republic, *Studies in Post-Medieval Archaeology* 4, 269-288.

Matoušek, V. – Soudná, T. – Zimová, R. 2010: Rytina Kolína z roku 1640 v díle Topographia Bohemiae, Moraviae et Silesiae, Archeologie ve středních Čechách 14, 915–927.

Matoušek, V. 2006: Třebel: obraz krajiny s bitvou. Praha.

Mikulka, J. 1994: Dějiny Hradce Králové do roku 1850. II/1. Hradec Králové.

Polišenský, J. 1970: Třicetiletá válka a evropské krize 17. století. Praha.

Richter, M. – Semotanová, E. 1998: Hradec Králové. Historický atlas měst České republiky. Praha.

Slavík, J. 2014: Hrad v Hradci Králové. Dějiny staveb: sborník příspěvků z konference Dějiny staveb 2014. Plzeň, 189-210.

Wagner, E. 2005: Třicetiletá válka. Praha.

12. Seznam obrázku a příloh

Seznam obrázků

Obrázek č. 1.....	34
Obrázek č. 2.....	38
Obrázek č. 3.....	40
Obrázek č. 4.....	42
Obrázek č. 5.....	43
Obrázek č. 6.....	46
Obrázek č. 7.....	51
Obrázek č. 8.....	53
Obrázek č. 9.....	58
Obrázek č. 10.....	65
Obrázek č. 11.....	67
Obrázek č. 12.....	72
Obrázek č. 13.....	78

Seznam příloh

CD – 3D model Hradce Králové